

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Fakültə : Aqrar iqtisadiyyat

Şöbə: Əyani

İxtisas: Mühasibat uçotu və audit

Kafedra : Mühasibat uçotu və audit

Müdafiəyə buraxılır
Kafedra müdiri _____
“ _____ ” _____ 2014-cü il

D İ P L O M İ Ş İ

**Mövzu: Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin
hesablanması və təkmilləşdirilməsi**

Diplom işinin rəhbəri prof Əhmədov Yusif Binnət oğlu

Tələbə Cəfərli Rüşət Rasim oğlu

Məsləhətçilər _____

GƏNCƏ - 2014

Mündəricat

Giriş

1. Bitkiçilik məhsullarının nəzəri-metodoloji əsasları.
2. Təsərrüfatın iqtisadi xarakteristikası
3. Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanması
 - 3.1. Bitkiçilikdə sintetik və analitik uçot
 - 3.2. Dənlilər və dənli paxlalı bitki məhsullarının maya dəyərinin hesablanması
 - 3.3. Texniki bitkilər məhsullarının maya dəyərinin hesablanması
 - 3.4. Kartof, açıq torpaq tərəvəzi və bostan bitkilərinin maya dəyərinin hesablanması
 - 3.5. Bağçılıq və yem bitkiləri məhsullarının maya dəyərinin hesablanması
4. Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanmasının təkmilləşdirilməsi

Nəticə

İstifadə olunan ədəbiyyat

REFERAT

Diplom işi _____ səhifə kompüter yazısından, _____ cədvəl, _____ sxem və _____ istifadə olunan ədəbiyyatdan ibarətdir.

Açar sözləri: Təsərrüfatın əsas sahələri: bitkiçilik, məhsul istehsalına çəkilən xərclər və məhsul çıxışı, əsas məhsul, əlavə məhsul, məhsul növü, məhsulun maya dəyərini hesablanma obyektləri, maya dəyərini hesablanma vahidi, maya dəyərini hesablanma metodları, məhsulun maya dəyərinə xərclərin daxil olması.

Tədqiqat obyekti:

Tədqiqat üsulu: Tədqiqat işində müqayisəli təhlil, statistik, qruplaşdırma monoqrafik tədqiqat, mühasibat uçotuna məxsus olan spesifik metodlardan və digər elmi tədqiqat üsullarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi: _____ təsərrüfatın misalında bitkiçilik məhsullarının maya dəyərini hesablanmasının təkmilləşdirilməsini verməkdən ibarətdir.

İşin elmi yeniliyi: İşin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bitkiçilikdə xərclərin və məhsul çıxışının uçotu Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun aparılması qaydası müəyyən edilmişdir;
- Tədqiqat işində məhsulların maya dəyərini hesablanılmasında aşağıdakı üsullar əsas götürülmüşdür:
 - a) Müəyyən olunmuş qiymətlə əlavə məhsulun dəyərini cəmi xərc məbləğindən çıxmaq yolu ilə;
 - b) Xüsusi əmsalları tətbiq etmək yolu ilə;
 - c) Satış qiyməti ilə məhsulun dəyərinə proporsional olaraq xərclərin məhsullar arasında bölüşdürülməsi;
 - d) Müstəqim məsrəflərin konkret məhsul növünə birbaşa aid edilməsi;
 - e) Ekspert yolu ilə ayrı-ayrı növ alınmış məhsullara çəkilən məsrəflərin qiymətləndirilməsi və müəyyən nisbi göstəricilərdə ifadə olunması;
 - f) Müəyyən olunmuş normativlər üzrə xərclərin bölüşdürülməsi;
 - g) Bir neçə növ alınan məhsul üçün ümumi əlamətlərdən birinin kəmiyyət əhəmiyyətinə mütənəsib olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında xərclərin bölüşdürülməsi
- Təsərrüfatda məhsulların maya dəyərini aşağı salınması və təsərrüfatın rentabelliyyətinə dair müəyyən təkliflər verilmişdir.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasında müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun idarə olunmasına keçid şəraitində idarəetmə sistemində, müəssisələrin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin faydalı və etibarlı idarə olunması vəzifəsinin icrası ilə əlaqədar olaraq mühasibat uçotu nəzəriyyə və təcrübəsinin, audit xidmətinin prinsiplərinin geniş öyrənilməsi tələb olunur. Hazırda hər bir müəssisənin rəhbərindən başlamış, meneceri, bölmə mütəxəssisləri, orada çalışan əsas mütəxəssis heyəti mühasibat uçotu informasiyaları nəticələri ilə ətraflı maraqlanır və onları öyrənməyə çalışırlar.

Mühasibat uçotunun müasir idarəetmə sistemindəki rolunu nəzərə alaraq hazırda iqtisadi cəhətdən yeksək səviyyədə inkişaf etmiş və bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləyən ölkələrdə uçotun sistemi və prinsipləri iki sahəyə - Maliyyə və İdarəetmə mühasibatlığına ayrılmışdır. İdarəetmə uçotu mühasibat uçotunun daha da təkmilləşdirilməsinə kömək etməklə müəssisələrin idarə olunmasında böyük vasitəyə çevrilmişdir. Bunu nəzərə alaraq bütün dünya ölkələrində mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara keçidi şəraitindən birincisi onun iki hissədə - Maliyyə və İdarəetmə üzrə ayrılıqda aparılmasıdır.

Göstərilənlərlə yanaşı olaraq müasir dövrdə dünya ölkələri arasında olan iqtisadi əlaqələr mühasibat uçotunu vacib beynəlxalq münsibətlər vasitəsinə çevrilmişdir. Mühasibat uçotunun iqtisadi nəzarət funksiyası daha da genişlənir. Mühasibat uçotu aparatı, nəzarət, audit xidməti, banklar, vergi orqanları işçiləri idarəetmənin yeni formalarını əsas götürərək mövcud ehtiyatların düzgün və səmərəli istifadə olunması, mülkiyyətin qorunub saxlanması üzərindəki nəzarətin möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar təsirli iqtisadi və idarəetmə sisteminin yaradılmasını vacib məsələ hesab edirlər.

Deyilənlərlə əlaqədar olaraq respublikamızda həll olunmasını tələb edən mühüm problemlərdən biri də mövcud olan mühasibat uçotu, hesabatın prinsiplərini və auditin təşkilinin bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun beynəlxalq sistem, standartlar əsasında qurulmasına yönəldilməkdən ibarətdir. Eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi mühasibat uçotu qanunauyğunluqlarını bilməyi tələb edir.

Bu məsələlərin aktuallığını nəzərə alaraq _____ təsərrüfatının misalında “Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanması təkmilləşdirilməsi” mövzusunda diplom işi yazılmışdır.

Diplom işi girişdən, dörd bölmə, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyatdan ibarətdir.

Diplom işi ___ səhifə kompüter yazısından, ___ cədvəl, ___ sxemdən ibarətdir.

1. Bitkiçilikdə məhsullarının nəzəri-metodoloji əsasları

İstehsal məsrəflərinə adi fəaliyyət növü üzrə xərclər və əlavə satış üzrə xərclər aid edilir. Onların uçotu 20 №-li “Əsas istehsalat”, 21 №-li “Öz istehsalının

yarımfabrikatları”, 23 №-li “Köməkçi istehsalat”, 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №li “Ümumtəsərrüfat xərcləri”, 28 №-li “İstehsalatda zay”, 29 №-li “Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar “ hesablarında aparılır.

Bu bölmənin bütün hesabları balansə görə aktivdir. Onların debeti üzrə bu və digər məhsul (iş, xidmət) növü ilə əlaqədar xərclər, krediti üzrə isə - məhsul çıxışı (kənd təsərrüfatında – plan qiyməti ilə) və ya xərclərin silinməsi əks etdirilir.

Məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə əlaqədar olan pul formasında ifadə olunan istehsal xərcləri – işlədilən material qiymətliləri, əmək haqqı, əsas vəsaitlərin amortizasiyası və digər xərclər məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərini təşkil edir.

İstehsal prosesinin konkret işlərinin yerinə yetirilməsi müxtəlif xərclərin (material-istehsalat ehtiyatlarının işlədilməsi, dövrüyyədən kənar aktivlərin qismən köhnəlməsi, əmək haqqının verilməsi və s.) olmasını tələb edir. Bütün bu xərclər uçotda ayrılıqda yığılır. Deməli, istehsala xərclər mühasibat uçotunda ümumi məbləğdə uçota alına bilməz. Uçot xərc maddələri üzrə (maya dəyərini kalkulyasiyasında onların nomenklaturasına uyğun xərc maddələri üzrə) aparılmalıdır.

Əsas istehsalatın uçotu. 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabında məhsul istehsalı, yerinə yetirilən işlər və göstərilən xidmətlərlə əlaqədar əməliyyat əks etdirilir, yəni istehsal xərcləri haqqında informasiyaların toplanması aparılır.

Müəssisənin adi fəaliyyət növü üzrə xərclərin formalaşdırılması aşağıdakı elementlər üzrə qruplaşdırılmalıdır:

- material xərcləri;
- əməyin ödənişi xərcləri;
- sosial ehtiyaclara ayırmalar;
- amortizasiya;
- sair xərclər.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının debeti üzrə birinci, məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə bilavasitə əlaqədar olan müstəqim xərclər əks etdirilir, onlar material qiymətliləri, əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar, malsatan və podratçılarla hesablaşmalar və s. uçotu hesablarından silinir; ikinci 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabının kreditindən silinən köməkçi istehsalat xərcləri; üçüncü 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №-li “Ümumtəsərrüfat xərcləri” hesablarından – qeyri müstəqim xərclər; dördüncü 28 №-li “İstehsalatda zay” hesabından silinən, zay məhsuldan olan itkilər əks etdirilir.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının krediti üzrə 37 №-li “Məhsul (iş, xidmət) buraxılışı”, 40 №-li “Hazır məhsul”, 46 №-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabları ilə müxabirləşmədə məhsul (iş, xidmət) çıxışı əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında məhsulların faktiki maya dəyəri yalnız ilin axırında kalkulyasiya edilir. Məhsullar il ərzində istehsalat-maliyyə planında nəzərdə tutulmuş plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. İlin axırında, əsas və əlavə məhsulların faktiki maya dəyəri müəyyən edildikdən sonra il ərzində əks etdirilmiş əsas və əlavə məhsulu uçota alan hesablarda məhsulların faktiki maya dəyəri ilə plan maya dəyəri arasında olan fərq silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa arada olan fərqi əlavə yazılış tərtib olunur, əgər əksinə olarsa “qırmızı storno” üsulu ilə düzəliş edilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabına dair aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

- 20-1 №-li “Bitkiçilik”;
- 20-2 №-li “Heyvandarlıq”;
- 20-3 №-li “Sənaye istehsalı”;
- 20-4 №-li “Sair əsas istehsalat”.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabı üzrə analitik uçot buraxılmış məhsul (iş, xidmət) növləri üzrə, eləcə də xərc növləri üzrə aparılır. Bunlarla əlaqədar olaraq 20-1 №-li “Bitkiçilik” subhesabı üzrə xərclər aşağıdakı maddələr üzrə qruplaşdırılır:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- material xərcləri, o cümlədən :
 - toxum və əkin materialları;
 - kübrələr;
 - bitkilərin mühafizə vasitələri;
 - əsas vəsaitlərin saxlanması;
 - idarəetmə və istehsalın təşkili;
 - işlər və xidmətlər;
 - sair xərclər.

20-2 №-li “Heyvandarlıq” subhesabında xərclər aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- Material xərcləri, o cümlədən:
 - Yemər,
 - Heyvanların mühafizə vasitələri;
 - əsas vəsaitlərin saxlanması;
 - idarəetmə və istehsalın təşkili;
 - işlər və xidmətlər;
 - heyvanların ölümündən olan itkilər;
 - sair xərclər.

20-3 №-li “Sənaye istehsalı” subhesabında aşağıdakı xərc maddələrinin nomenklaturası müəyyən edilir:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- xammal və materiallar;
- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- xidmətlər və işlər;
- sair xərclər.

20 №li hesab üzrə qalıq hesabat dövrünün axırına bitməmiş istehsalatın dəyərini göstərir.

Bitkiçilik – kənd təsərrüfatının mühüm sahəsidir . Bu sahədən əldə edilən məhsulların çoxu bilavasitə əhalini ərzaqla, sənayeni xammalla, mal-qaranı isə yemlə təmin edir. Bitkiçiliyin tarlaçılıq (taxıl, texniki bitkilər, yem bitkilər və s.), tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, çəmənçilik və s. kimi sahələri də var. Bitkiçilikdə əhalinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün orta illik ümumi taxıl yığımının artımı, dənli bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, digər əsas kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması əhəmiyyətli dərəcədə təmin edilməlidir. Bitkiçiliyin mühüm vəzifəsi heyvandarlıqda möhkəm yem bazasının yaradılması üçün yem istehsalatının kəskin surətdə artırılmasıdır.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsində bitkiçilik sahəsinin məsrəfləri və məhsul çıxışının uçotunun düzgün və öz vaxtında aparılması mühüm rol oynamalıdır. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun düzgün təşkilinin birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır.

Göründüyü kimi bitkiçilik – kənd təsərrüfatı istehsalının mühüm və spesifik sahələrindən biri olmaqla –istehsalın mövsümi xarakter daşması ilə fərqlənir. Bitkiçilik sahəsində istehsal məsrəfləri ilin müxtəlif vaxtlarında uzun müddət ərzində qeyri-bərabər olur. Bitkiçiliyin vaxtında yetişməsi məhsul çıxışına səbəb olur və məhsul yığım dövrü başlanır. Məhsuldan əsas və əlavə məhsullar (küləş, kökümeyvəli bitkilərin gövdə və yarpaqları və s.) alınır. İstehsal prosesində bitkiçilikdə cari ilin məhsulu üçün məsrəflər və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflər paralel olaraq aparılır. Texnoloji prosesə bir neçə mərhələ daxil edilir:

-torpaqların səpin üçün hazırlanması (şumlama, malalama, kultivasiya və i.a.);

- səpmə (əkmə);
- bitkilərə qulluq;
- məhsul yığım.

Deməli bitkiçilikdə bitməmiş istehsalın daim mövcud olması labüddür.

Bu sahələrdə bütün bu xüsusiyyətləri uçotun təşkili və məhsulların maya dəyərini hesablanmasında nəzərə almaq lazımdır.

Analitik uçot elə şəkildə açılmalıdır ki, məsrəflər aid olan becərilən bitkilər üzrə, yerinə yetirilən işin növü üzrə məsəflərə bölünməklə cari ilin məhsulu üçün məsrəflərin və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflərin ayrılıqda uçotu təmin edilmiş olsun.

Bununla əlaqədar olaraq bitkiçiliyin bütün analitik hesablarını aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar:

1. Bitkiçilikdə istehsal prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olan bölüşdürülməli olan məsrəflər. Belə ki, həmin məsrəflər konkret bitkilərə olan məsrəflərə aid etmək mümkün deyil.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

- bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin saxlanması olan məsrəflər;
- suvarma üzrə məsrəflər;
- qurudulma üzrə məsrəflər;
- torpağın əhəng və gips ilə gübrələnməsi üzrə məsrəflər.

Bölüşdürülməli olan bu məsrəflərə hesabat dövrünün sonunda konkret bitkilərə olan məsrəflər daxil edilir.

2. Bitkilər və bitki qrupları (payızlıq dənli bitkilər, yazlıq dənli bitkilər, dənli bitkilər, texniki bitkilər, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, yem bitkiləri, örtülü torpaq tərəvəzi, bağçılıq və s.)

3. Yem istehsalı analitik hesabları (siloslaşdırmaya olan məsrəflər, senajın hazırlanmasına məsrəflər, otunun hazırlanması üzrə məsrəflər və s.)

4. Bitməmiş istehsalın uçotu üzrə analitik hesablar (payızlıq dənli bitkilərin səpini, şum qaldırılması və s.)

Bu səbəbdən bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektlərinin özü müxtəlif ola bilər və istehsal məsrəflərinin uçotunun sadə formasından istifadə olunur.

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu 20 №-li “Əsasi istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabında müvafiq analitik hesablarda məsrəf maddələri üzrə aparılır:

1. Əmək haqqı üzrə məsrəflər.
2. Sosial sığortaya ayırmalar.
3. Toxum və əkin materialları.
4. Mineral və üzvi gübrələr.
5. Bitki mühafizə vasitələri.
6. Əsas vəsaitlərin saxlanması məsrəfləri:
 - a) neft məhsulları;
 - b) əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası);
 - q) əsas vəsaitlərin təmiri.
7. İş və xidmətlər.
8. İstehsalın təşkili və idarəetmə üzrə məsrəflər.

9. Sığorta ödənişləri.

10. Kreditə görə ödənişlər.

11. Sair məsrəflər.

Bitkiçilikdə məsrəflər olduqda ilkin və icmal sənədlərə əsasən mühasibat yazılışı aparılır:

Debet – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Kredit – xərc növlərindən asılı olaraq 70,69,10, 02,23, 25, 26 №-li və s. hesablar.

Məhsul yığımı nəticəsində alınan bitkiçiliyin hazır məhsulları il ərzində plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Bu halda yazılış tərtib edilir:

Debet – 40, 10 №-li hesablar.

Kredit – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Bitkiçilik məhsulları istehsalına faktiki məsrəfləri ancaq hesabat ilinin axırında

müəyyən etmək olar, çünki o zaman 23,25,26№-li hesablar bağlanacaq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasına aid olan arıçılıq sahəsində arıların saxlanması olan məsrəflər silinəcək, məhv olmuş əkinlər üzrə məsrəflər müəyyən ediləcək, torpaqların gipslə gübrələnməsi, əhənglə gübrələnməsi, suvarılması üzrə məsrəflər və s. bölüşdürüləcəkdir..

Deməli 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabını hesabın debet hissəsində 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabı üzrə kalkulyasiya fərqi məbləği əks etdirildikdən sonra, eyni zamanda ümumistehsalat xərcləri və ümumtəsərrüfat xərcləri bölüşdürülərək bitkiçilikdə məsrəflərə daxil edildikdən sonra bağlamaq lazımdır.

Beləliklə, hesabat ilinin axırında bitkiçiliyin analitik hesablarının debet tərəfində faktiki məsrəflər, kredit tərəfində plan qiyməti ilə məhsul çıxışı uçota alınır. Məhsul çıxışı faktiki məsrəflər səviyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bunun üçün bitkiçiliyin 1-ci qrup analitik hesablarının məsrəfləri bölüşdürülür və sonra analitik hesabların qalan qrupları üzrə məhsulların faktiki maya dəyəri hesablanır. Bitkiçilik məhsullarının faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra kalkulyasiya fərqi müəyyən edilir və bitkiçilik məhsullarının istehlak olduğu sahələrə əlavə yazılış yaxud “qırmızı storno” üsulu ilə silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa əlavə yazılış üsulu tətbiq edilir, əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa “qırmızı storno” üsulu tətbiq edilir. Nəticədə 4-cü qrup analitik hesablardan başqa analitik hesablar bağlanır və qalığı olmur. Buna görə son balansda 20-1 “Bitkiçilik” hesabında bitməmiş istehsalatda məsrəf məbləği əks etdirilə bilər.

Qəzənfər Abbasova görə maya dəyəri: bir məlumata aid edilən bütün resurslar üzrə xərclərin pul ifadəsilə qiymətləndirilməsi həmin məlumatların *maya dəyəri* dlanır. Maya dəyəri, resurs üzrə xərclərin proqnoz məlumatına əsasən

əvvəlcədən tərtib edilmiş plan və istehsal prosesi qurtarıqdan sonra həqiqi resurs xərclərinə əsasən müəyyən edilən həqiqi maya dəyərində bölünür.

Resurslar üzrə xərclərin hesablanması və maya dəyərinin müəyyən edilməsi prosesi kalkulyasiya etmə, kalkulyasiya nəticəsində əldə edilən sənəd isə hesablama sənəd kimi kalkulyasiya adlanır. Adətən kalkulyasiya, müəssisənin istehsalat işçiləri tərəfindən tərtib edilir. Ancaq bir sıra kalkulyasiyaları mühasibatlıq tərtib edir.

Kalkulyasiya plan və həqiqi kalkulyasiya kimi ola bilər. Plan kalkulyasiyası məhsul buraxılışının həcmi təsdiq edən sənədlərə və resurs xərclərinin qəbul edilən normalarına, həqiqi kalkulyasiya isə həqiqi resurs xərclərini təsdiq edən sənədə əsasən tərtib edilir.

3. . Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanması

3.1. Bitkiçilikdə sintetik və analitik uçotun təşkili

İstehsal məsrəflərinə adi fəaliyyət növü üzrə xərclər və əlavə satış üzrə xərclər aid edilir. Onların uçotu 20 №-li “Əsas istehsalat”, 21 №-li “Öz istehsalının yarımfabrikatları”, 23 №-li “Köməkçi istehsalat”, 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №-li “Ümumtəsərrüfat xərcləri”, 28 №-li “İstehsalatda zay”, 29 №-li “Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar “ hesablarında aparılır.

Bu bölmənin bütün hesabları balansə görə aktivdir. Onların debeti üzrə bu və digər məhsul (iş, xidmət) növü ilə əlaqədar xərclər, krediti üzrə isə - məhsul çıxışı (kənd təsərrüfatında – plan qiyməti ilə) və ya xərclərin silinməsi əks etdirilir.

Məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə əlaqədar olan pul formasında ifadə olunan istehsal xərcləri – işlədilən material qiymətliləri, əmək haqqı, əsas vəsaitlərin amortizasiyası və digər xərclər məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərini təşkil edir.

İstehsal prosesinin konkret işlərinin yerinə yetirilməsi müxtəlif xərclərin (material-istehsalat ehtiyatlarının işlədilməsi, dövriyyədən kənar aktivlərin qismən köhnəlməsi, əmək haqqının verilməsi və s.) olmasını tələb edir. Bütün bu xərclər uçotda ayrılıqda yığılır. Deməli, istehsala xərclər mühasibat uçotunda ümumi məbləğdə uçota alınma bilməz. Uçot xərc maddələri üzrə (maya dəyərinin kalkulyasiyasında onların nomenklaturasına uyğun xərc maddələri üzrə) aparılmalıdır.

Əsas istehsalatın uçotu. 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabında məhsul istehsalı, yerinə yetirilən işlər və göstərilən xidmətlərlə əlaqədar əməliyyat əks etdirilir, yəni istehsal xərcləri haqqında informasiyaların toplanması aparılır.

Müəssisənin adi fəaliyyət növü üzrə xərclərin formalaşdırılması aşağıdakı elementlər üzrə qruplaşdırılmalıdır:

- material xərcləri;
- əməyin ödənişi xərcləri;
- sosial ehtiyaclara ayırmalar;
- amortizasiya;

-sair xərclər.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının debeti üzrə birinci, məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə bilavasitə əlaqədar olan müstəqim xərclər əks etdirilir, onlar material qiymətliləri, əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar, malsatan və podratçılarla hesablaşmalar və s. uçotu hesablarından silinir; ikinci 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabının kreditindən silinən köməkçi istehsalat xərcləri; üçüncü 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №-li “Ümumtəsərrüfat xərcləri” hesablarından – qeyri müstəqim xərclər; dördüncü 28 №-li “İstehsalatda zay” hesabından silinən, zay məhsuldan olan itkilər əks etdirilir.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının krediti üzrə 37 №-li “Məhsul (iş, xidmət) buraxılışı”, 40 №-li “Hazır məhsul”, 46 №-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabları ilə müxabirləşmədə məhsul (iş, xidmət) çıxışı əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında məhsulların faktiki maya dəyəri yalnız ilin axırında kalkulyasiya edilir. Məhsullar il ərzində istehsalat-maliyyə planında nəzərdə tutulmuş plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. İlin axırında, əsas və əlavə məhsulların faktiki maya dəyəri müəyyən edildikdən sonra il ərzində əks etdirilmiş əsas və əlavə məhsulu uçota alan hesablarda məhsulların faktiki maya dəyəri ilə plan maya dəyəri arasında olan fərq silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa arada olan fərqi əlavə yazılış tərtib olunur, əgər əksinə olarsa “qırmızı storno” üsulu ilə düzəliş edilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabına dair aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

- 20-1 №-li “Bitkiçilik”;
- 20-2 №-li “Heyvandarlıq”;
- 20-3 №-li “Sənaye istehsalı”;
- 20-4 №-li “Sair əsas istehsalat”.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabı üzrə analitik uçot buraxılmış məhsul (iş, xidmət) növləri üzrə, eləcə də xərc növləri üzrə aparılır. Bunlarla əlaqədar olaraq 20-1 №-li “Bitkiçilik” subhesabı üzrə xərclər aşağıdakı maddələr üzrə qruplaşdırılır:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- material xərcləri, o cümlədən :
 - toxum və əkin materialları;
 - kübrələr;
 - bitkilərin mühafizə vasitələri;
 - əsas vəsaitlərin saxlanması;
 - idarəetmə və istehsalın təşkili;
 - işlər və xidmətlər;

-sair xərclər.

20-2 №-li “Heyvandarlıq” subhesabında xərclər aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

-sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;

-Material xərcləri, o cümlədən:

Yemər,

- Heyvanların mühafizə vasitələri;

-əsas vəsaitlərin saxlanması;

-idarəetmə və istehsalın təşkili;

-işlər və xidmətlər;

-heyvanların ölümündən olan itkilər;

-sair xərclər.

20-3 №-li “Sənaye istehsalı” subhesabında aşağıdakı xərc maddələrinin nomenklaturası müəyyən edilir:

-sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;

-xammal və materiallar;

-əsas vəsaitlərin saxlanması;

-idarəetmə və istehsalın təşkili;

-xidmətlər və işlər;

-sair xərclər.

20 №li hesab üzrə qalıq hesabat dövrünün axırına bitməmiş istehsalatın dəyərini göstərir.

Bitkiçilik – kənd təsərrüfatının mühüm sahəsidir . Bu sahədən əldə edilən məhsulların çoxu bilavasitə əhalini ərzaqla, sənayeni xammalla, mal-qaranı isə yemlə təmin edir. Bitkiçiliyin tarlaçılıq (taxıl, texniki bitkilər, yem bitkilər və s.), tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, çəmənçilik və s. kimi sahələri də var. Bitkiçilikdə əhalinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün orta illik ümumi taxıl yığımının artımı, dənli bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, digər əsas kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması əhəmiyyətli dərəcədə təmin edilməlidir. Bitkiçiliyin mühüm vəzifəsi heyvandarlıqda möhkəm yem bazasının yaradılması üçün yem istehsalatının kəskin surətdə artırılmasıdır.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsində bitkiçilik sahəsinin məsrəfləri və məhsul çıxışının uçotunun düzgün və öz vaxtında aparılması mühüm rol oynamalıdır. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun düzgün təşkilinin birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır.

Göründüyü kimi bitkiçilik – kənd təsərrüfatı istehsalının mühüm və spesifik sahələrindən biri olmaqla –istehsalın mövsümi xarakter daşması ilə fərqlənir. Bitkiçilik sahəsində istehsal məsrəfləri ilin müxtəlif vaxtlarında uzun müddət ərzində qeyri-bərabər olur. Bitkiçiliyin vaxtında yetişməsi məhsul çıxışına səbəb olur və məhsul yığımı dövrü başlanır. Məhsuldan əsas və əlavə məhsullar (küləş,

kökümevəli bitkilərin gövdə və yarpaqları və s.) alınır. İstehsal prosesində bitkiçilikdə cari ilin məhsulu üçün məsrəflər və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflər paralel olaraq aparılır. Texnoloji prosesə bir neçə mərhələ daxil edilir:

-torpaqların səpin üçün hazırlanması (şumlama, malalama, kultivasiya və i.a.);

-səpmə (əkmə);

-bitkilərə qulluq;

-məhsul yığımı.

Deməli bitkiçilikdə bitməmiş istehsalın daim mövcud olması labüddür.

Bu sahələrdə bütün bu xüsusiyyətləri uçotun təşkili və məhsulların maya dəyərinin hesablanması nəzərə almaq lazımdır.

Analitik uçot elə şəkildə açılmalıdır ki, məsrəflər aid olan becərilən bitkilər üzrə, yerinə yetirilən işin növü üzrə məsrəflərə bölünməklə cari ilin məhsulu üçün məsrəflərin və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflərin ayrılıqda uçotu təmin edilmiş olsun.

Bununla əlaqədar olaraq bitkiçiliyin bütün analitik hesablarını aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar:

1.Bitkiçilikdə istehsal prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olan bölüşdürülməli olan məsrəflər. Belə ki, həmin məsrəflər konkret bitkilərə olan məsrəflərə aid etmək mümkün deyil.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

-bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin saxlanması olan məsrəflər;

-suvarma üzrə məsrəflər;

-qurudulma üzrə məsrəflər;

-torpağın əhəng və gips ilə gübrələnməsi üzrə məsrəflər.

Bölüşdürülməli olan bu məsrəflərə hesabat dövrünün sonunda konkret bitkilərə olan məsrəflər daxil edilir.

2. Bitkilər və bitki qrupları (payızlıq dənli bitkilər, yazlıq dənli bitkilər, dənli bitkilər, texniki bitkilər, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, yem bitkiləri, örtülü torpaq tərəvəzi, bağçılıq və s.)

3. Yem istehsalı analitik hesabları (siloslaşdırmaya olan məsrəflər, senajın hazırlanmasına məsrəflər, otunun hazırlanması üzrə məsrəflər və s.)

4. Bitməmiş istehsalın uçotu üzrə analitik hesablar (payızlıq dənli bitkilərin səpini, şum qaldırılması və s.)

Bu səbəbdən bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektlərinin özü müxtəlif ola bilər və istehsal məsrəflərinin uçotunun sadə formasından istifadə olunur.

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu 20 №-li “Əsasi istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabında müvafiq analitik hesablarda məsrəf maddələri üzrə aparılır:

7. Əmək haqqı üzrə məsrəflər.
8. Sosial sığortaya ayırmalar.
9. Toxum və əkin materialları.
10. Mineral və üzvi gübrələr.
11. Bitki mühafizə vasitələri.
12. Əsas vəsaitlərin saxlanması məsrəfləri:
 - a) neft məhsulları;
 - b) əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası);
 - q) əsas vəsaitlərin təmiri.

7. İş və xidmətlər.
8. İstehsalın təşkili və idarəetmə üzrə məsrəflər.
9. Sığorta ödənişləri.
10. Kreditə görə ödənişlər.
11. Sair məsrəflər.

Bitkiçilikdə məsrəflər olduqda ilkin və icmal sənədlərə əsasən mühasibat yazılışı aparılır:

Debet – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Kredit – xərc növlərindən asılı olaraq 70,69,10, 02,23, 25, 26 №-li və s. hesablar.

Məhsul yığımı nəticəsində alınan bitkiçiliyin hazır məhsulları il ərzində plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Bu halda yazılış tərtib edilir:

Debet – 40, 10 №-li hesablar.

Kredit – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Bitkiçilik məhsulları istehsalına faktiki məsrəfləri ancaq hesabat ilinin axırında

müəyyən etmək olar, çünki o zaman 23,25,26 №-li hesablar bağlanacaq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasına aid olan arıçılıq sahəsində arıların saxlanması olan məsrəflər silinəcək, məhv olmuş əkinlər üzrə məsrəflər müəyyən ediləcək, torpaqların gipslə gübrələnməsi, əhənglə gübrələnməsi, suvarılması üzrə məsrəflər və s. bölüşdürüləcəkdir..

Deməli 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabını hesabın debet hissəsində 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabı üzrə kalkulyasiya fərqi məbləği əks etdirildikdən sonra, eyni zamanda ümumistehsalat xərcləri və ümumtəsərrüfat xərcləri bölüşdürülərək bitkiçilikdə məsrəflərə daxil edildikdən sonra bağlamaq lazımdır.

Beləliklə, hesabat ilinin axırında bitkiçiliyin analitik hesablarının debet tərəfində faktiki məsrəflər, kredit tərəfində plan qiyməti ilə məhsul çıxışı uçota alınır. Məhsul çıxışı faktiki məsrəflər səviyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bunun üçün bitkiçiliyin 1-ci qrup analitik hesablarının məsrəfləri bölüşdürülür və sonra analitik hesabların qalan qrupları üzrə məhsulların faktiki

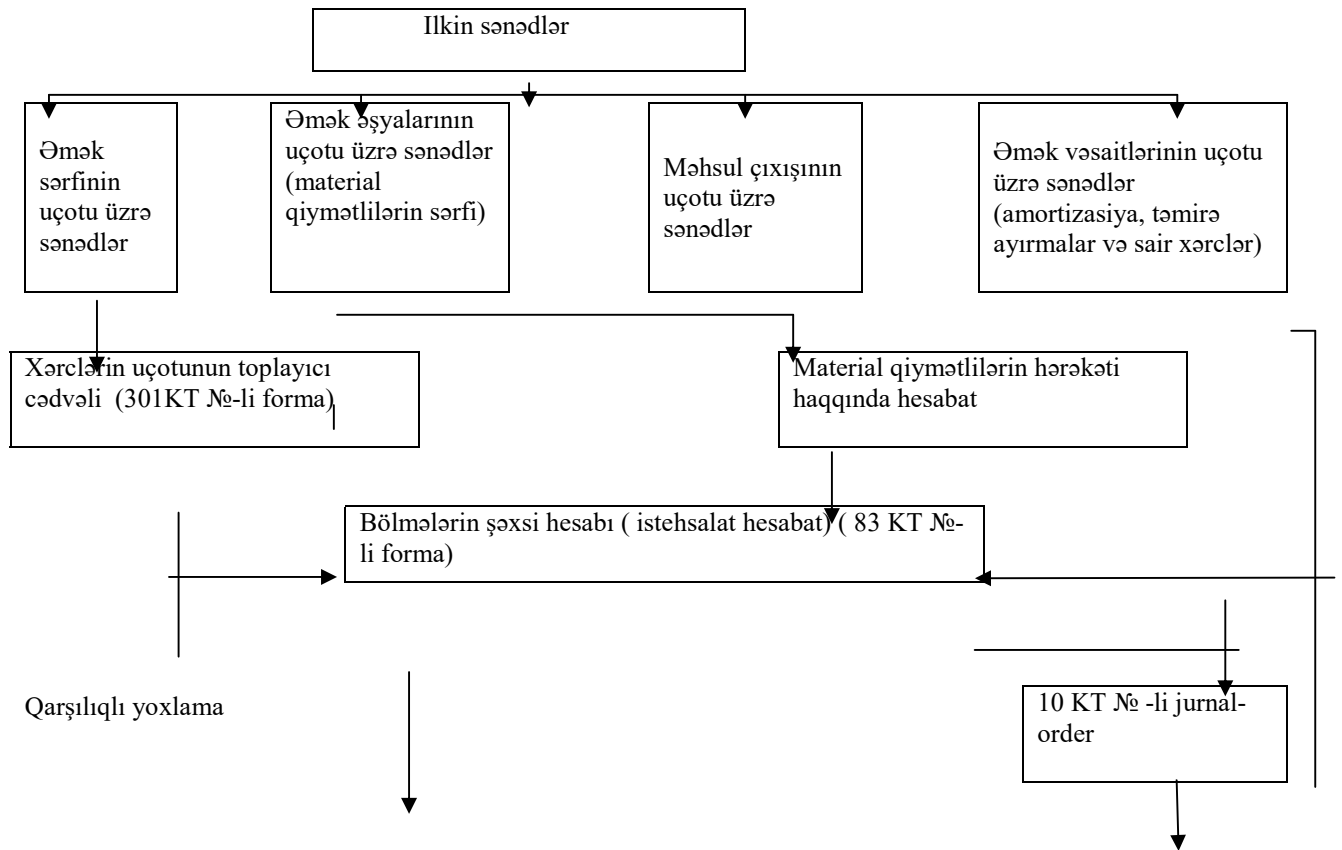
maya dəyəri hesablanır. Bitkiçilik məhsullarının faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra kalkulyasiya fərqi müəyyən edilir və bitkiçilik məhsullarının istehlak olduğu sahələrə əlavə yazılış yaxud “qırmızı storno” üsulu ilə silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa əlavə yazılış üsulu tətbiq edilir, əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa “qırmızı storno” üsulu tətbiq edilir. Nəticədə 4-cü qrup analitik hesablardan başqa analitik hesablar bağlanır və qalığı olmur. Buna görə son balansda 20-1 “Bitkiçilik” hesabında bitməmiş istehsalatda məsrəf məbləği əks etdirilə bilər.

3.1. Bitkiçilikdə sintetik və analitik uçotun təşkili

Hazırda bitkiçilik sahəsində qarşıda duran vəzifələri həyata keçirmək, bitkiçilik məhsulları istehsalını daha da artırmaq üçün bitkiçilik məhsulları istehsalının və xərclərin səmərəli uçotunun təşkili mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bunun üçün qənaətlə vəsaitin məsarif edilməsinə və istehsal planının yerinə yetirilməsinə müntəzəm nəzarət etmək, bütün alınan məhsulun və yerinə yetirilən işin faktiki maya dəyərini müəyyən etmək istehsalın həcmi artırmaq, məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək və məhsulun maya dəyərini aşağı salmaqla istifadə olunmamış ehtiyatları aşkar etmək lazımdır.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı üzrə bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotunun ümumi s x e m i

Bütünlükdə təsərrüfat üzrə şəxsi hesabların (83 KT № -li forma) icmalı(istehsalat hesabatlarının icmalı yaxud analitik uçot cədvəlinin icmalı)

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının sintetik uçotu hesab planında 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabında aparılır. Müvafiq bölmə üzrə məsrəflər və məhsul çıxışı haqqında ümumiləşdirici registr struktur bölməsinin şəxsi hesabı (istehsalat hesabatı) sayılır. O, iki bölmədən ibarətdir: I.İstehsala məsrəflər (hesabın debeti); II. Məhsul çıxışı (hesabın krediti).

Şəxsi hesabın birinci bölməsində hər bir uçot obyektinə (bitkilər, bitki qrupları yaxud bitməmiş istehsalat növü) ayrıca sütun ayrılır. Onların konkret növləri üzrə məsrəflər sətirlərdə göstərilir.

Şəxsi hesabın ikinci bölməsində məhsul çıxışı yəni hesabın krediti əks etdirilir. Şəxsi hesabın məlumatları 10-KT №-li jurnal-orderə və Baş kitaba keçirilir.

202 №-li “İstehsalat məsrəfləri” hesabının 202-1 №-li “Bitkiçilik” subhesabı üzrə hesabların müxabirləşməsi

	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		debet	kredit
1.	Bitkiçilik sahəsində istifadə olunan əsas vəsaitlərə amortizasiya hesablandıqda	202-1	112,132
2.	Səpində işlədilən toxum və əkin materiallarının dəyərini silinməsi	202-1	201
3.	Bitkiçilikdə istifadə olunan mineral və üzvü kübrələrin silinməsi	202-1	201
4.	Bitkiçilikdə traktorların, kombaynların, aqreqatların və mexanizmlərin işləməsi üçün işlədilən neft məhsullarının dəyərini silinməsi	202-1	201
5.	Bitkiçilik sahəsində təsərrüfatın anbarından verilən azqiymətli və tez xarab olan əşyaların silinməsi	202-1	201
6.	Cari il məhsulunun maya dəyərində istehsal ilinin əvvəlinə olan bitməmiş istehsalat xərcləri bölüşdürüldükdə	202-1	202-1
7.	Bitkiçilikdə istifadə olunmuş və sahəyə daşınmış üzvi kübrələrin (peyin) silinməsi	202-1	202-2
8.	Bitkiçilik sahəsi üçün yerinə yetirilmiş köməkçi istehsalat xidməti hesablandıqda	202-1	202
9.	İlin axırında bitkiçilikdə ümumistehsalat xərcləri ayrı-ayrı bitklər və gələcək ilin məhsulu üçün olan işlər üzrə bölüşdürüldükdə	202-1	202

10.	İlin axırında bitkiçilik sahəsinə aid olan ümumtəsərrüfat xərcləri hissəsi ayrı-ayrı bitkilər və gələcək ilin məhsulu üçün olan işlər üzrə bölüşdürüldükdə	202-1	721
11.	Kənar təşkilatların yerinə yetirdikləri işlərin, xidmətlərin dəyərinin bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinə aid edilməsi	202-1	531
12.	Bal tozlandırma istiqamətində arıçılıq xərclərinin bir hissəsi bitkiçiliyə aid edildikdə	202-1	202-2
13.	Gələcək dövrün xərcləri bitkiçiliyə aid edildikdə	202-1	191,242
14.	Bitkiçilik sahəsində məşğul olan işçilərə əmək haqqı hesablandıqda	202-1	533
15.	Vergi və yığımlara görə büdcəyə ayırmalar hesablandıqda (torpaq vergisi və s.)	202-1	521
16.	Pensiya fonduna, sosial sığorta fonduna ayırmalar hesablandıqda	202-1	441, 522,541
17.	Bəzi növ xərclər üzrə ehtiyat yaradıldıqda	202-1	515
18.	Bitkiçilik məhsulları mədaxil edildikdə	204	202-1
19.	Bitkiçilik sahəsindən alınmış toxum və yem mədaxil edildikdə	201	202-1
20.	Heyvanlara yedirdilmiş otlaqlar, mədəni otlaqlar üzrə xərclərə, eləcə də arıçılığa aid edilən bal verən bitkilər üzrə xərclər aid edildikdə	202-2	202-1
21.	Təbii fəlakət nəticəsində silinmiş xərc məbləği	761	202-1
22.	Təbii fəlakət nəticəsində sığorta edilmiş əkinlər üzrə silinmiş xərc məbləği	641	202-1
23.	İlin axırında məhsulların istifadə istiqamətindən asılı olaraq bitkiçilik məhsulları üzrə kalkulyasiya fərqlinin silinməsi	204 201, 202-1, 202-2, 202-3,701	202-1

İstehsalat hesabatı və bitkiçilikdə xərclər və məhsul çıxışının uçotu kitabında olan yekun məlumatları öz aralarında yoxlanılır və 10 №-li jurnal-orderdə yazılır, bundan sonra Baş kitabda (23 №-li forma) yazılış aparılır.

3.2. Dənlilər və dənli paxlalı bitki məhsullarının maya dəyərinin hesablanması

Dənlilər və dənli paxlalı bitki məhsullarının maya dəyərinin hesablanması.

Dənli bitkilər məhsullarının maya dəyərinin hesablanılma obyektləri əsas məhsul üzrə dən və əlavə məhsul üzrə isə küləşdir. Dənə və küləşə çəkilən xərclərin uçotu aparılmadıqda xərcləri əsas məhsul və əlavə məhsul arasında bölüşdürmək üçün əmsallardan istifadə olunur. 1 sentner dən – 1,0; 1 sentner küləş isə 0,08-ə bərabər götürülür. Maya dəyərin hesablanması zamanı laboratoriya təhlilinin məlumatlarına

görə istifadə olunan taxıl çıxarı tam yararlı taxıla çevrilir. Bundan sonra əmsallardan istifadə etməklə bütün alınan məhsullar şərti vahidə çevrilir. Bunu misal ilə izah edək. Təsərrüfatda 40000 sentner payızlıq buğda, 45000 sentner küləş və 2500 sentner taxıl çıxarı (bunun 40 %-i tam yararlı taxıdır), alınmışdır. Taxıl istehsalına çəkilən xərclər 570000 manat olmuşdur. Bu məlumatlardan istifadə edərək məhsulun maya dəyərini hesablanması aşağıdakı ardıcılıq qaydasında aparılır:

1. Bütün məhsul növlərini şərti vahidə çevirmək lazımdır. Bunun üçün məhsulların miqdarını əmsallara vurmaq lazımdır.

1. Buğda 40000 sentner x 1,0 = 40000 şərti məhsul vahidi.

Küləş 45000 sentner x 0,08 = 3600 şərti məhsul vahidi.

Taxıl çıxarı 2500 x 40 : 100 = 1000 şərti məhsul vahidi.

Məhsulları şərti vahidə çevirdikdən sonra şərti vahidlərin yekununu çıxarmaq lazımdır. Yəni 40000 + 3600 + 1000 = 44600 şərti məhsul vahidi.

2. Cəmi şərti məhsulda hər bir məhsulun xüsusi çəkisini tapmaq lazımdır:

Buğda- 40000 x 100 : 44600 = 89,7 %

Küləş – 3600 x 100 : 44600 = 8,06 %

Taxıl çıxarı 1000 x 100 : 44600 = 2,23 %

Cəmi 100 %

3. Xüsusi çəki əsasında xərcləri məhsullar arasında bölüşdürmək lazımdır.

Buğda 570000 x 89,7 : 100 = 511290 man.

Küləş 570000 x 8,06 : 100 = 45942 man.

Taxıl çıxarı 570000 x 2,23 : 100 = 12711 man.

Cəm 570000 man.

4. 1 sentner məhsulun maya dəyərini hesablamaq lazımdır. Bunun üçün ayrı-ayrı

məhsula düşən xərcləri məhsulun miqdarına bölmək lazımdır.

1 sentner buğdanın maya dəyəri 511290 : 40000 = 12,78 man.

1 sentner küləşin maya dəyəri 45942 : 45000 = 1,02 man.

1 sentner taxıl çıxarının maya dəyəri 12711 : 2500 = 5,1 man. təşkil edəcəkdir.

Taxıl məhsullarının maya dəyərini başqa qayda ilə də hesablamaq olar. Belə ki

bütün məhsul növləri əmsala vurulmaqla şərti məhsul vahidinə çevrilir. Sonra cəmi xərclər cəmi şərti məhsul vahidinin həcminə bölünür. Nəticədə 1 sentner şərti məhsula

düşən xərclər hesablanır. 1 sentner şərti məhsula düşən xərci çevirmə əmsallarına vurmaqla hər bir məhsul növünün maya dəyəri hesablanır.

Yuxarıdakı misalda 1 sentner məhsula 12,78 manat xərc düşür. Deməli 1 sentner buğdanın maya dəyəri bərabərdir $12,78 \times 1 = 12,78$ manat, 1 sentner küləşin maya dəyəri $12,78 \times 0,08 = 1,02$ manat, 1 sentner taxıl çıxarı isə $12,78 \times 0,4 = 5,1$ manat təşkil edəcəkdir. Göründüyə kimi hər iki halda eyni nəticə alınır.

Əgər təsərrüfatda dən və küləşə çəkilən xərclərin uçotu üçün ayrıca analitik hesab açılıbsa onda həmin analitik hesablardan xərclər müvafiq məhsul növünə aid etməklə taxıl və küləşin maya dəyəri hesablanır.

Dənli bitki məhsullarının maya dəyəri aşağıdakı metod vasitəsi ilə də hesablanır. Belə ki, dənli bitkilərin becərilməsinə və yığılmasına çəkilən xərclər (xırmanda taxılın qurudulması və təmizlənməsi üzrə xərclər də daxil olmaqla) taxıl, taxıl çıxarı və küləşin maya dəyərini təşkil edir. Ümumi xərc məbləği (küləşin dəyəri çıxılmaqla) tam yararlı taxılın tərkibində taxıl və taxıl çıxarının tutduğu xüsusi çəkiyə görə bölüşdürülür.

1 sentner taxıl və taxıl çıxarının maya dəyərini müəyyən etmək üçün xərcləri taxılın quruması və təmizlənməsindən sonrakı fiziki çəkiyə bölmək lazımdır.

Məsələn, təsərrüfat payızlıq buğda sahəsindən 60 min sentner taxıl (təmizləndikdən sonra) və 4000 sentner istifadə olunan taxıl çıxarı almışdır. Laboratoriya təhlilinin məlumatı üzrə taxıl çıxarının 50 %-i yararlı taxıldır. Bu bitkiyə çəkilən xərclər (küləşin dəyəri çıxıldıqdan sonra) 899 min manat təşkil edir.

1 sentner yararlı taxılın maya dəyərini hesablamaq üçün taxıl çıxarı aşağıdakı qaydada müəyyən edilir. Yəni tam yararlı taxıl – $\frac{4000 \times 50 \%}{100} = 2000$ sentner təşkil 100 % edir.

Taxıl çıxarını da nəzərə almaqla ümumi taxılın miqdarı $(60000 + 2000) = 62000$ sentner təşkil edir. 1 sentner tam yararlı taxılın maya dəyəri = $\frac{899000}{62000}$ sent = 14,5 manat təşkil edir. 1 sentner taxıl çıxarının maya dəyəri = $\frac{14,5 \times 2000}{4000}$ sent = 7,25 manat

4000 sent

Yaxud $14,5 \text{ manat} \times 50 \% = 7,25 \text{ manat}$ təşkil edir.

Yeni qayda üzrə məhsulun maya dəyərini hesablayarkən küləş, yarpaq, kələm yarpağı, qarğıdalı gövdəsi, pambıq, günəbaxan məhsulları onların tədarük edilməsinə (yığılması, preslənməsi, tayaya vurulması, daşınması və s.) çəkilən normativ (hesablama) xərcləri ilə qiymətləndirilir. Bu normativlər bilavasitə təsərrüfatda texnoloji xəritənin əsasında hazırlana bilər, yaxud müəyyən edilmiş zona təsərrüfatları üçün elmi-tədqiqat müəssisələri hesablayır və müvafiq idarə orqanları tərəfindən təsdiq olunur. Əsas məhsulun maya dəyərini hesablayarkən ümumi xərclərdən müəyyən olunmuş qiymətlə sair məhsulların dəyərini çıxmaq lazımdır.

Texniki bitkilər məhsulunun maya dəyərini hesablanması.

Texniki bitkilərə daxildir: pambıq, şəkər çuğunduru (fabrik üçün), günəbaxan, tütün və s. daxildir.

Pambıq məhsulunun maya dəyərini hesablanması.

Pambıqçılıqda maya dəyərini hesablanılma obyektləri: əsas məhsul – çiyidli pambıq; əlavə məhsul – gövdə və pambıq qozasının qanadı. Çiyidli pambığın maya dəyəri hesablandıqda əlavə məhsul normativ xərclər yaxud plan maya dəyəri ilə qiymətləndirilir və uçota alınan xərc məbləğlərindən çıxılır. Pambığın ümumi çəkisi belə müəyyən edilir: yığılan pambığın üzərinə qozalardan təmizlənən pambığın çəkisi gəlinir. Əgər qoza pambıq qəbulu məntəqəsinə verilsə onda qozada olan pambığın çəkisi əmsal üsulunu tətbiq etmək yolu ilə müəyyən edilir. 1 sentner çiyidli pambığın maya dəyərini hesablamaq üçün uçota alınan xərc məbləğini (əlavə məhsulu çıxmaqla) ümumi çiyidli pambığın miqdarına bölmək lazımdır.

Pambıq gövdəsinin maya dəyərini müəyyən etmək üçün pambıq gövdəsinə aid edilən xərclərin miqdarını, mədaxil edilən gövdənin miqdarına bölmək lazımdır.

Ayrı-ayrı növ pambıq məhsulunun maya dəyərini hesabladıqda xərclər satınalma qiyməti üzrə pambığın dəyərinə proporsional olaraq pambıq növləri arasında bölüşdürülür. Bundan sonra xərclər ayrı-ayrı növ pambıq məhsulunun miqdarına bölünməklə pambığın maya dəyəri hesablanır.

Şəkər çuğundurunun (fabrik üçün) maya dəyərini hesablanması.

Şəkər çuğundurunda əsas məhsul – çuğundur, əlavə məhsul isə yarpaq hesab olunur.

Şəkər çuğunduru və yarpağın maya dəyərini müəyyən etmək üçün normativ üzrə yarpağa çəkilmiş xərclər şəkər çuğunduruna çəkilmiş xərclərdən çıxılır. Jerdə qalan xərcləri şəkər çuğundurunun miqdarına bölməklə 1 sentner məhsulun maya dəyəri hesablanır.

Tütünün maya dəyərini hesablanması.

Tütünçülükdə xərcləri düzgün uçota almaq üçün “Parnik təsərrüfatı” analitik

hesabı və “Tütün” hesabı açılır. Torpaqda tütün şitilinin çıxarılması momentinə qədər bütün xərclər “Parnik təsərrüfatı” analitik hesabında bitməmiş istehsalat xərci kimi uçota alınır. Torpaqdan tütün şitili çıxarıldıqdan sonra bitməmiş istehsalat xərci “Tütün” hesabına silinir. Tütünün becərilməsi ilə əlaqədar bütün xərclər bu hesabda uçota alınır.

Tütün yarpağının çeşidlənməsi üzrə xərclərin uçotu üçün ayrıca “Tütünün çeşidlənməsi” analitik hesabı açılır. Məhsulun maya dəyərində tütün yarpağının çeşidlənməsi üzrə xərclər xeyli xüsusi çəkiyə malikdir. Odur ki, tütün yarpağının

çeşidlənməsi üzrə xərclərin uçotunun ayrıca aparılması tütünün maya dəyərini düzgün müəyyən etməyə imkan verir. Bundan başqa tütün üzrə bitməmiş istehsalat tam işlənib qurtarmamış yarpaqlar (yığılan və şnurlarda və tütün qurğularında olan) da olur.

İl ərzində tütün məhsulu bir şnurun plan kütləsi ilə şərti şnura düzülənlərin (şnurun uzunluğu 3,4 m-dir) miqdarına görə mədaxil edilir.

Məsələn təsərrüfatda yığılmış tütün 1230 min şnura düzülmüş bir şnurun plan kütləsi 1 kq-dır. Onda mədaxil olunan tütünün miqdarı – 1230 min şnur x 1 kq = 12300 sentner olacaqdır. 1 sentner tütünün plan maya dəyəri ilə (114,40 man.) cəmi tütünün dəyəri 140712 man. təşkil edir.

Əvvəl plan maya dəyəri ilə mədaxil edilmiş tütünün miqdarına, tütünün çeşidlənməsi və satışı ilə əlaqədar onlara düzəliş edilir, çeşidlənən tütün plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Məsələn, noyabr ayında 20350 sentner tütün çeşidlənib və dövlətə satılmışdır. 1 sentner çeşidlənən tütünün plan maya dəyəri 135 man.40 qəp. olmuşdur.

Çeşidlənməyən tütünün plan qiyməti ilə cəmi çeşidlənən tütünün plan maya dəyəri $(20350 \times 114,40) + 2328040$ man., çeşidlənən tütünün plan maya dəyəri isə $(20350 \times 135,40)$ 2753390 manat təşkil edir. Bu əməliyyat üzrə hesabların müxabirləşməsi aşağıdakı kimi olacaqdır: qırmızı storno üsulu ilə 40 №-li “Hazır məhsul” hesabının debeti, 20 №-li “Əsas istehsal” hesabının birinci “Bitkiçilik subhesabının krediti 2328040 man. Eyni zamanda adi yazılışla 2753390 man. 40 №-li “Hazır məhsul” hesabının debetində 20-1 “Bitkiçilik” subhesabının kreditində əks etdirilir.

Belə yazılış ilin axırına qədər hər ay aparılır. Təsərrüfatda hesabat ilinin yanvar ayının 1-nə ola bilər ki, tütün çeşidlənib, ancaq satılmayıb və ya tütün çeşidlənməyib. Bu məhsulların maya dəyəri ayrıca müəyyən edilir. Məsələn, il ərzində təsərrüfatda 15276,3 sentner tütün mədaxil edilmişdir. İl ərzində onlardan 11489,2 sentner çeşidlənmişdir. 1 yanvara çeşidlənməyən tütünün qalığı $(15276,3 - 11489,2)$ 3787,1 sentner təşkil edir. İlin əvvəlinə parnik təsərrüfatı üzrə xərclər 37228 manat; tütün şitili istehsalı üzrə xərclər 58295 man.30 qəp.; tütünün basdırılması, becərilməsi və yığılması üzrə xərclər 1460334 man.48 qəp.; tütünün çeşidlənməsi üzrə xərclər 200112 man.40 qəp. olmuşdur. Tütün məhsulunun maya dəyərini hesablanılmasını 6.1 №-li cədvəldən görmək olar

Cədvəl 6.1

Tütün məhsulunun maya dəyərini hesablanması

	Cari ilin xərcləri			
	Şitil			

	Göstəricilər	təsərrüfatı üzrə keçən ilin xərcləri	Parnik təsərrüfatı	Basdırılma, becərilmə, yığılma	Çəşidlənmə	Cəmi
1.	Əmək sərfi, adam-saatla	41216	126418	2291418	520419	2979471
2.	Müvafiq hesablar üzrə xərclər,man.	37228	58295,30	1460334,48	200112,40	1755970,48
3.	Tütün alınıb, sent.					15276,3
O cümlədən:						
	II ərzində çəşidlənib					11489,2
	Çəşidlənməyib(ilin axırına qalıq)					3787,1
4.	Çəşidlənmənin dəyəri daxil edilmədən tütünə aid olan xərclər (37228+58295,30+ +1460334,48) man.					1555857,78
5.	Çəşidlənməyən tütünün 1 sentnerinin maya dəyəri (1555857,78:15276,3) man.					101,85
6.	Tütünün çəşidlənmə dəyərini çıxmaqla çəşidlənməyən tütünə aid olan xərclər (3787,1 x 101,85) man.					385716,13
7.	Çəşidlənən tütünə aid olan xərclər (1755970,18- 385716,13), man.					1370254,05
8.	Çəşidlənən tütünün 1 sentnerinin maya dəyəri (1370254,05:11489,2) man.					119,26

Tütün və maxorka xammalının maya dəyərini hesablamaq üçün istehsalat xərcləri satınalma qiyməti üzrə tütün məhsulu növlərinin dəyərində proporsional olaraq bölüşdürülür. Sonra tütün növlərinə düşən xərclər tütünün hesaba alma çəkisinə bölünməklə 1 sentner tütünün maya dəyəri hesablanır.

3.4. Kartof, açıq torpaq tərəvəzi və bostan bitkilərinin maya dəyərini hesablanması

Kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri franko-saxlama yeri və tərəvəz və bostan bitkilərinin toxumu – franko-anbara görə maya dəyəri hesablanır.

Kartof məhsulunun maya dəyəri ya birlikdə, yaxud da tez yetişən və gec yetişən sort üzrə ayrılıqda hesablanır. Kartof məhsuluna çəkilən xərclər satış qiyməti ilə məhsulun dəyərində proporsional olaraq standart və qeyri standart

məhsul arasında bölüşdürülür. Sonra məhsula düşən xərcləri məhsulun miqdarına bölməklə 1 sentner məhsulun maya dəyərini hesablamaq olar.

Mal-qara yemi üçün istifadə edilən yarpaq və qeyri standart kartof yem üçün kökümeyvəliyənin orta maya dəyəri üzrə qiymətləndirilir. Standart və qeyri-standart əmtəlik məhsulun maya dəyəri arasında olan fərq əmtəlik standart və qeyri standart məhsulun maya dəyərində aid edilir. Mal-qara yemi üçün istifadə olunan qeyri standart kartof və yarpağın maya dəyəri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir. (cədvəl 6.2)

Kartof yetişkənlik sortuna görə tez yetişən (il ərzində vegetasiya günü 40 – gün), orta tez yetişən (60 gün), orta yetişən (70-75 gün), orta gec yetişən (90-105 gün) və gec yetişən (105-120 gün) kartof sortlarına bölünür. Müxtəlif kartof sortlarının müxtəlif vegetasiya dövründə yetişdirilməsi kartof məhsulunun becərilməsinə çəkilən xərclərə təsir edir.

Kartof məhsulunun maya dəyəri aşağıdakı qayda ilə də hesablanır. Belə ki, kartofun becərilməsinə çəkilən xərclərdən yarpaqların dəyərini çıxdıqdan sonra yerdə qalan xərci kartofun miqdarına bölünməklə 1 sentner kartofun maya dəyəri hesablanır.

Cədvəl 6.2

Kartofun maya dəyərini hesablanması

	Göstəricilər	Miqdarı	Məbləği, man.
1.	İl ərzində kartof istehsalına xərclər	-	619890
2.	Məhsul çıxımı, sent. standart qeyri standart mal-qara yemi üçün qeyri standart silos və mal-qara yemi üçün yarpaq	13100 5100 3500 7200	
3.	Satınalma qiymətilə qiymətləndirildikdə əmtəlik məhsulun dəyəri: Standart (13100x41,1) Qeyri standart (5100x28,8) Yekunu:	- - 	538410 146880 685290
4.	Məhsulun keyfiyyətini nəzərə almaqla yemlik kökümeyvəliyənin orta maya dəyəri ilə qeyri əmtəlik məhsulun dəyəri: Qeyri standart kökümeyvəliyə (3500x10,3) Yarpaq (7200x7,0) Yekunu	- - 	36050 50400 86450
5.	Əmtəlik məhsula aid olan xərclər (619890-86450)		533440
6.	Ayrı-ayrı əmtəlik məhsul növünün xüsusi çəkisi, %-lə: Standart (538410x100:685290) 78,6 % Qeyri standart (146880x100:685290) 21,4 %		

	Yekunu	100 %		
7.	Xüsusi çəki əsasında ayrı-ayrı məhsul növünə düşən xərclər:			
	Standart (533440x78,6:100)		-	419283,8
	Qeyri standart (533440x21,4:100)		-	114156,2
	Yekunu			533440,0
8.	1 sentner əmtəlik məhsulun maya dəyəri:			
	Standart kartof (419283,8:13100)			32,0
	Qeyri standart kartof (114156,2:5100)			22,4

Açıq torpaq tərəvəzi məhsulunun maya dəyərinin hesablanması. Açıq torpaq tərəvəzi (kələm, xiyar, pomidor, soğan, sarımsaq) yaz-yay və payız dövründə yetişdirilir.

Tərəvəzin maya dəyəri franko-saxlanma yerinə görə müəyyən edilir.

Tərəvəz standart, qeyri standart və istifadə olunan çıxarlara bölünür. Uçota alınan xərcləri standart və qeyri standart tərəvəz arasında bölüşdürmək üçün cəmi xərclərdən yemlik kökümeyvələrin orta maya dəyəri ilə qeyri əmtəlik tərəvəzin

dəyəri çıxılır. Yerdə qalan xərclər satış qiyməti ilə tərəvəz məhsullarının dəyərinə proporsional olaraq bölüşdürülür.

Mal-qara yemi üçün istifadə olunan qeyri standart tərəvəz istifadəli çıxarlar (yarpaq) yemlik kökümeyvələrin orta maya dəyəri üzrə qiymətləndirilir.

Deməli açıq torpaq tərəvəzçiliyində tərəvəz istehsalına çəkilən cəmi xərclərdən əlavə məhsulun dəyərini çıxıb, yerdə qalan xərcləri məhsullar arasında bölüşdürmək lazımdır.

İxtisaslandırılmış təsərrüfatlarda açıq torpaq tərəvəzinə çəkilən xərclərin və məhsul çıxımının uçotu bütünlükdə “Açıq torpaq tərəvəzi” hesabında aparılır. Tərəvəz istehsalına çəkilən xərclər satış qiymətilə məhsulun dəyərinə proporsional olaraq tərəvəz növləri arasında bölüşdürülür. Bundan sonra ixtisaslaşmış təsərrüfatlarda olduğu kimi standart və qeyri standart açıq torpaq tərəvəzinin maya dəyəri hesablanır. Eyni zamanda qeyri standart tərəvəz və mal-qaranın yemlənməsi üçün istifadə edilən yarpağın maya dəyəri hesablanır. İxtisaslaşmayan təsərrüfatlarda tərəvəzçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanması 6.3 №-li cədvəldə aydın verilmişdir.

Cədvəl 6.3

İxtisaslaşmayan təsərrüfatlarda tərəvəzçilik məhsullarının maya dəyərinin hesablanması

Tərəvəz növləri	Miqdarı, sent.	Satış qiyməti ilə məhsulun dəyəri		Xərclərin bölüşdürülmə əmsalı	İstehsala çəkilən xərclər (qr.4xqr.5),	1 sent. məhsulun maya dəyəri
		1 sent. man.	Cəmi məhsulun,			

			man.	(qr.6:qr.4)	man.	(qr.6:qr.2), man.
1	2	3	4	5	6	7
Xiyar	2400	15,50	37200	0,77	28644	11,94
Soğan	400	22,00	8800	0,77	6776	16,94
Pomidor	4000	18,20	72800	0,77	56056	14,01
Şirin bibər	1100	28,00	30800	0,77	23716	21,56
Jekunu	X	x	149600	x	115192	x

Bostan bitkiləri məhsulunun maya dəyərini hesablanması. Ərzaq üçün bostan bitkiləri məhsulunun maya dəyəri franko-saxlanma yerinə görə müəyyən edilir.

Bostan bitkiləri məhsulunun maya dəyərini müəyyən etmək üçün məhsul istehsalı üzrə uçota alınan xərcləri, standart və qeyri standart məhsulun miqdarı arasında bölüşdürmək lazımdır. Satış qiyməti ilə məhsulun dəyərində proporsional olaraq xərclər standart və qeyri standart məhsul arasında bölüşdürülür. Satış üçün yaramayan məhsullar (yetişməmiş qarpız, yarpaq) məhsulun keyfiyyəti nəzərə alınmaqla silos bitkilərinin yaşıl kütləsi yaxud kökümeyvələlərin orta dəyəri ilə qiymətləndirilir. Bostan bitkiləri məhsulunun maya dəyərini hesablanması açıq torpaq tərəvəzi məhsulunun maya dəyəri hesablanması kimi aparılır.

3.5. Bağçılıq və yem bitkiləri məhsullarının maya dəyərini hesablanması

Bağçılıqda meyvə giləmeyvə əkmələrində əsas məhsula – meyvə, giləmeyvə, üzüm; əlavə məhsula isə - qələm, bığlar, zoğ daxildir.

Bağçılıq və üzümçülükdə xərclərin uçotu bitkiçilikdə tətbiq olunan xərc maddələri üzrə (əmək haqqı, toxum və əkin materialı, gübrələr, bitki mühafizəsi vasitələri, xammal və materiallar, iş və xidmətlər, əsas vəsaitlərin saxlanma xərcləri, istehsalın təşkili və idarəetmə üzrə xərclər, sığorta ödəmələri, sair xərclər) aparılır.

Məhsulun maya dəyərini hesabladıqda keçən ilin xərci də daxil olmaqla məhsul verən əkmələrə qulluq üzrə uçota alınan xərc məbləğindən mədaxil edilmiş qələm, bığ, zoğ və digər əlavə məhsulun dəyəri çıxılır. Əlaqədar və əlavə məhsullar plan maya dəyəri yaxud normativ xərci ilə qiymətləndirilir.

Bağçılıq, giləmeyvə və digər çoxillik əkmə məhsullarının maya dəyərini hesablanmasında üç üsul tətbiq edilir.

Birinci üsulda cəmi xərclərdən əlavə məhsulun dəyəri çıxılır və yerdə qalan xərc ümumi məhsul çıxımına bölünür. Bu üsul bağçılıq inkişaf etməmiş təsərrüfatlarda tətbiq edilir.

İkinci üsulda – bütün bağçılıq məhsulları satış qiyməti üzrə qiymətləndirilir. Sonra cəmi xərc məbləğinin satış qiyməti ilə məhsulun dəyərində olan nisbəti, yəni xərclərin bölüşdürülmə əmsalı tapılır. Həmin əmsal əsasında xərclər ayrı-ayrı məhsullar arasında bölüşdürülür və bir sentner məhsulun maya dəyəri müəyyən edilir. Bunu 6.5 №-li cədvəldən görmək olar.

Cədvəl 6.5

İxtisaslaşmayan təsərrüfatlarda bağçılıq məhsullarının maya dəyərini hesablanması

Məhsullar	Miqdarı, Sent.	1 sentnerin satış qiyməti, man.	Satış qiyməti ilə məhsulun dəyəri, man.	Xərclərin bölüşdürülməsi əmsalı	Ayrı-ayrı məhsula düşən faktiki xərclər, man.	1 sentner məhsulun maya dəyəri, man.
Alma	3500	32	11200	1,21	135520	38,72
Armut	2800	35	98000	1,21	118580	42,35
Heyva	2650	30	79500	1,21	97490	36,8
			289500	1,21	351560	

Üçüncü üsul bağçılığı inkişaf edən təsərrüfatlarda tətbiq edilir. Bu təsərrüfatlarda əkmələrin növləri üzrə ayrılıqda xərclərin uçotu aparılır. Xərclər əsas və əlavə məhsul arasında əmsalların köməyi ilə bölüşdürülür, üzümçülük məhsulunun maya dəyərini hesablanması, meyvəçilik məhsulunun maya dəyərini hesablanması qaydası ilə eynidir.

Yem bitkiləri və silosun maya dəyərini hesablanması. Silos üçün qarğıdalı və silos bitkilərinin maya dəyərini hesablanması. Qarğıdalı yaşıl yem alınması üçün becərilir. Yaşıl kütlənin alınması üçün də silos bitkiləri (günəbaxan, yemlik kələm və s.) də becərilir. Yaşıl kütlə mal-qaranın yemlənməsi üçün və silos üçün istifadə edilə bilər.

Bu qrup bitkilərdən alınan yaşıl kütlənin 1 sentnerinin maya dəyərini müəyyən etmək üçün uçota alınan xərc məbləğini ümumi yaşıl kütlənin miqdarına bölmək lazımdır.

Əgər yığım aparılmamış otarılma yolu ilə mal-qaraya yedizdirilən yem olduqda onda onların istehsalına çəkilən xərclər bu yemləri mədaxil etmədən və

maya dəyərini hesablamadan ayrı-ayrı mal-qara növlərinin saxlanması üzrə istehsalat xərclərinə silinir.

Cədvəl 6.7

Yaşıl qarğıdalı kütləsinin maya dəyərini hesablanması

	Göstəricilər	Miqdarı	Məbləği, Man.
1.	İl ərzində qarğıdalının becərilməsi üzrə xərclər	-	30650
2.	Yaşıl qarğıdalı kütləsi alınıb, sent.	34000	-
3.	1 sentner yaşıl kütlənin maya dəyəri, man.	-	0,90
4.	İstifadə olunan yaşıl kütlə, sent: İri buynuzlu mal-qaranın yemlənməsi üçün Silos üçün	6250 27750	5625 24975

Birillik və çoxillik ot əkini məhsullarının maya dəyərini hesablanması.. Birillik və çoxillik ot əkini məhsullarının maya dəyərini hesablanması onların hər bir növü – ot, yaşıl kütlə, toxum və küləş üzrə aparılır. Əgər birillik otlar bir məhsul növünün alınması üçün istifadə olunarsa, onda bitki üzrə uçota alınan xərc məbləğini alınan məhsulun miqdarına bölməklə məhsulun maya dəyərini hesablamaq olar. Birillik otlardan müxtəlif məhsullar alındıqda çoxillik otların becərilməsinə çəkilən xərclər yem vahidi hesabı ilə hər hektardan yığılan məhsulun miqdarına proporsional olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında bölüşdürülməlidir.

Çoxillik otlar üzrə xərclərə cari ilin xərcləri və keçən ildən keçən bitməmiş istehsalat xərcləri daxil edilir. Çoxillik ot əkini üzrə xərclər onlardan istifadə illəri üzrə bölüşdürülür. Belə ki, əgər yonca iki il ərzində istifadə olunacaqsa, onda onlardan istifadənin hər ilinə xərclərin 50 %-i aid olacaqdır.

Otdan istifadə üç il ərzində nəzərdə tutulubsa – onda xərclərin 33 %-i birinci ilə, 34 %-i ikinci ilə, qalan 33 %-i isə üçüncü ilə aid edilir.

Əkilən otların, təbii biçənlər və mədəni otlaqların becərilməsinə çəkilən xərclərin yem vahidi hesabı ilə hər hektardan yığılan məhsulun miqdarına proporsional olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında bölüşdürülməsini aşağıdakı cədvəldən görmək olar.

Cədvəl 6.8

Çoxillik otların maya dəyərini hesablanması

Məhsulların adı	Cəmi alınan məhsulun miqdarı,	Məhsuldarlıq, hek/sent	1 kq-da yem vahidi	Yem vahidi hesabı ilə məhsuldarlıq	Xüsusi çəki, %-lə	Xüsusi çəki əsasında xərclərin bölüşdürülmə-	1 sentnerin maya dəyəri,
-----------------	-------------------------------	------------------------	--------------------	------------------------------------	-------------------	--	--------------------------

	sent.					si,man.	man.
Ot	1180	50,99	0,49	24,99	60,9	71862	6,05
Toxum	12	0,05	1,10	0,06	0,1	118	9,83
Küləş	10800	46,35	0,20	9,27	22,6	26668	2,47
Yaşıl kütlə	784	33,67	0,20	6,73	16,4	19352	2,47
				41,05	100	118000	

Mədəni, yaxşılaşdırılmış və təbii otlara xərclərin uçotu və məhsulun maya dəyərini hesablanması 20-1 “Bitkiçilik” subhesabında hər bir otlaq növü üçün açılan ayrı-ayrı analitik hesablarda aparılır.

Mədəni, yaxşılaşdırılmış və təbii otlaq məhsulları – kökü üstündə mal-qaraya yedizdirildəndən, silos, senaj, senaj üçün istifadə edilən yaşıl kütlə və otlardan ibarətdir.

Kökü üstündə mal-qaraya yedizdirilən mədəni otların yaşıl kütləsinin çəkisi hesablama yolu ilə zootexnik və aqronom tərəfindən təyin olunur. Bu zaman seçmə yolu ilə otlaq sahəsi ayrılır və biçilir, onun məhsulu çəkilir, ona əsasən yerdə qalan sahələrin məhsulu müəyyən edilir. Həmin yaşıl kütlənin maya dəyəri müvafiq heyvan qruplarının saxlanması olan məsrəflərin tərkibinə daxil edilir. Həmin məsrəflərin silinməsinə belə mühasibat köçürməsi tərtib edilir.

Debet 20-2 “Heyvandarlıq” subhesabı,

Debet 23-3 “At-araba nəqliyyatı” subhesabı,

Kredit 20-1 “Bitkiçilik” subhesabı.

İl ərzində otlaqlardan alınan silos və senaj üçün istifadə edilən ot və yaşıl kütlə plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir Bu əməliyyat 10 №-li “Toxum və yem” subhesabının debetində və 20-1 “Bitkiçilik” subhesabının kreditində əks etdirilir. İlin axırında plan maya dəyəri faktiki maya dəyərində çatdırılır.

Silosun maya dəyərini hesablanması. Silosun maya dəyəri iki mərhələ üzrə hesablanır. Birinci mərhələdə silosa qoyulmuş 1 sentner yaşıl kütlənin maya dəyəri hesablanır. Bunun üçün, əkin, əkinə xidmət, il ərzində silos bitkilərinin yığılması üzrə bütün xərclər silosa qoyulmuş yaşıl kütlənin (yaşıl kütlə silosa qoyulmazdan əvvəl çəkilməlidir) çəkisinə bölünməlidir. Silos hansı bitkidən hazırlanırsa yaşıl kütlənin maya dəyəri hər bir bitki və yaxud bitkilər qrupu üzrə hesablanır. Bu zaman yaşıl kütləyə çəkilən xərclərin üzərinə siloslaşmaya çəkilən xərclər əlavə edilir, əldə edilən nəticə alınan silosun miqdarına bölünür. Xəndəyə və yaxud da qülləyə qoyulmuş silosun çəkisini və keyfiyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi komissiya onlardakı silosun miqdarını müəyyən edir. Bu, qaba və şirəli yemlərin qəbulu aktında göstərilir. Sonra komissiya xüsusi cədvəllərin köməyi ilə silos qurğularının kubmetr hesabı ilə həcmi, 1 kubmetr silosun

çəkisini və saxlanma zamanı yaşıl kütlənin həcmi müəyyən edir. Silosun həcmi nəmlikdən, qarışıqın tərkibindən, silosun qoyulma vaxtından və s. amillərdən asılıdır. 1 m³ hazır qarğıdalı silosunun çəkisi 750 kq-dan 550 kq-a qədər; günəbaxan silosu 750 kq-dan 650 kq-a qədər, jonca silosu 650 kq-dan 475 kq-a qədər tərəddüd edə bilər. Adətən silos qurğusuna qoyulandan 20 gün sonra hazır silos mədaxil edilir.

Əgər yaşıl kütlə ilə bərabər silosa sütün qarğıdalı qıçaları qoyulubsa silos qoyulmasına çəkilən xərclərin üzərinə, sütün qarğıdalının istehsalına olan xərcləri də əlavə etmək lazımdır.

Yem vahidinin maya dəyərinin hesablanması. Yem vahidi – yemin ölçü vahidi və ümumi qidalılığının müqayisəsidir. Yem vahidi kimi 1 kq quru vələmirin orta qidalılığı vahid qəbul edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı heyvanları üçün yem norması yem vahidi əsasında hesablanır. Təsərrüfatda istehsal olunan müxtəlif yemləri yem vahidinə çevirmək üçün xüsusi əmsallardan istifadə edilir. Nəticədə təsərrüfatda hazırlanan bütün yemlərin qidalılığı müəyyən edilir.

Ayrı-ayrı bitkilərdən alınan yem vahidinin miqdarı istehsalına çəkilən məsrəf məbləğini yem vahidinin miqdarına bölməklə yem vahidinin maya dəyəri hesablanır. Yem bitkilərinin hər hektarından alınan yem vahidinin məhsuldarlığı və onun maya dəyərini müqayisə etməklə bu və ya digər yem istehsalının səmərəliliyini müəyyən etmək olar. (bax 6.9 №-li cədvəl).

Cədvəl 6.9

Yem vahidinin maya dəyərinin hesablanması

Yemlər	Əkin sahəsi, hek.	1 hektardan məhsuldarlıq, sent.	Ümumi məhsul yığımları, sent.	Məhsulun maya dəyəri, man.	1 sentner məhsulda yem vahidinin miqdarı, sent	Ümumi yem vahidinin miqdarı, sent. (qr.3xqr.5)	1 sentner yem vahidinin maya dəyəri, man.
Yaşıl qarğıdalı kütləsi	100	120,0	12000	9758	19,0	228000	0,04
Dən üçün qarğıdalı (quru dənə çevrilmiş)	90	40,6	3654	34081	131,0	478674	0,07
Yonca otu	160	13,7	2192	3134	52,0	113984	0,03

Yem çuğunduru	40	45,1	1804	4226	11,0	19844	0,21
Suvarılmayan çəmən otu	220	9,1	2002	2823	23,0	46046	0,06

Təsərrüfatda bitkiçilik məhsullarının maya dəyərini hesabladıqdan sonra plan maya dəyəri ilə mədaxil edilən məhsullara düzəliş verilir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa arada olan fərqə əlavə yazılış üsulu ilə düzəliş verilir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa onda arada olan fərqə qırmızı storno üsulu ilə düzəliş edilir.

Bitkiçilik məhsulları üzrə maya dəyəri fərqinə aşağıdakı mühasibat köçürməsi tərtib edilir:

- Debet – 10 №-li hesabın “Toxum və yem” subhesabı və 40 №-li “Hazır məhsullar” hesabı – ilin axırına anbarda qalan məhsul hissəsi;
- Debet - 20-1 “Bitkiçilik” subhesabı – payızlıq dənli bitkilərin səpinində işlədilən cari ilin istehsalının toxumu;
- Debet – 20-2 “Heyvandarlıq” subhesabı – mal-qaraya yedizdirilən cari ilin istehsalının yemi;
- Debet - 08 №-li “Kapital qoyuluşları” hesabı – çoxillik əkmələrin basdırılması üçün işlədilən toxum və əkin materialı və tikinti üçün işlədilən küləş;
- Debet - 46 №-li “Məhsul satışı” hesabı – cari ildə istehsal edilən məhsulun satışı və öz təsərrüfatında emala göndərilən məhsul;
- Debet - 84 №-li “Sərvətlərin əskikgəlməsi və xarab olmasından itkilər” hesabı – tam çatışmayan yaxud xarab olan məhsul hissəsi;
- Kredit - 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik subhesabı.

Qeyd etmək lazımdır ki, maya dəyəri hesablamalarını sadələşdirmək üçün cari ildə öz istehsalından olan yemin iş atlarına verilməsi üzrə olan maya dəyəri fərqi 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabının “At-araba nəqliyyatı” subhesabına aid edilir.

4.Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərini hesablanmasının təkmilləşdirilməsi

6. Uçotun kompüter formasında bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul

çıxışının uçotu

Bütün məsrəf hesabları üzrə istehsala məsrəflərin uçotu avtomatlaşdıqda adətən istehsala məsrəflərin uçotu mühasibin bir AİY təşkil edilir. İstehsala məsrəflərin uçotunun təşkili xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sahədə digər AİY-nin (material qiymətliləri, pul vəsaitləri, hesablaşma əməliyyatları və s.) məlumatlarından daha geniş istifadə olunur.

Belə ki, istehsala məsrəflərin uçotu hesablarının debetində müvafiq vəsait sərfi, hesabın krediti üzrə isə məhsulların daxil olması əks etdirilir. Buna görə uçotun bu sahəsində mühasibin AİY ilə digər AİY-nin məlumatlarının səmərəli əlaqələndirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Bundan başqa istehsalın uçotu üzrə mühasibin AİY struktur bölmələrdə olan AİY ilə sıxı surətdə əlaqədə olmalıdır.

İstehsala məsrəflərin uçotu üzrə informasiya sisteminə aşağıdakı informasiya massivləri daxildir; istehsala məsrəflərin uçotu hesabları üzrə mühasibat yazılışları massivi, müxabirləşən hesablar nöqtəyi nəzərindən ilin əvvəlindən dövrriyyələr massivi, istehsala məsrəflərin uçotu hesabları üzrə normativ – sorğu məlumatları massivi, ilkin sənəd formalarının hazırlanmasının köməkçi massivi (sənədqramma); texniki-iqtisadi informasiyaların klassifikatorların sorğu massivi, digər massivlər. Klassifikatorların sorğu massivinə aşağıdakı məlumatlar rekvizitlər açarına əsasən avtomatik hasil edilir və informasiyaların emalında istifadə olunur: struktur bölmələrin, müxabirləşən hesabların, xərc maddələrinin, məsrəf ünsürlərinin, normadan kənarlaşmanın (uçotun normativ metodunda) və sairənin kodları.

Struktur bölmələrdən məlumatlar alındıqda mühasib displeydə yoxlayır və klaviatura ilə ondan alınan operativ informasiyaları (sənəd, cədvəl, reyestr və s.) lazımi formaya daxil edir və rekvizitlər açarı vasitəsi ilə müvafiq massivdən sistem avtomatik əldə edilir və bu halda normativ-sorğu informasiyalarından lazım olan doldurulur, eyni zamanda lazımi hesablamalar aparılır. Bütün bunlar lazım gəldikdə displeydə emal edilir. Eyni zamanda çıxış forması massivində onlarda məlumatların sistemləşdirilməsindən qəbul edilənlərdən alınan yazılışlar daxil olur.

Lazım gəldikdə çıxış informasiyaları displeydə emal edilə bilər və mühasibat uçotunun maşinoqramma şəklində çap olunur.

Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun hər bir obyektinə üzrə toplanan informasiyalar, adi analitik hesabları tətbiq etməklə, eyni zamanda asılı olmayan analitik ehtiyatlar sistemindən istifadə etməklə analitik uçot sistemi təşkil olunur, əlavə olaraq subkontonun aşağıdakı nomenklaturaları seçilir: struktur bölmələri, istehsal olunan məhsulların növləri, xərc maddələri. Bu mövcud uçot

sistemində nəzərdə tutulan, bütün nomenklaturalar üzrə bitkiçilikdə məsrəflərin uçotu üzrə informasiyaların sistemləşdirilməsinə imkan verir.

Nəticə

İstehsal məsrəflərinə adi fəaliyyət növü üzrə xərclər və əlavə satış üzrə xərclər aid edilir. Onların uçotu 20 №-li “Əsas istehsalat”, 21 №-li “Öz istehsalının yarımfabrikatları”, 23 №-li “Köməkçi istehsalat”, 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №-li “Ümumtəsərrüfat xərcləri”, 28 №-li “İstehsalatda zay”, 29 №-li “Xidmətedici istehsalat və təsərrüfatlar “ hesablarında aparılır.

Bu bölmənin bütün hesabları balansə görə aktividir. Onların debeti üzrə bu və digər məhsul (iş, xidmət) növü ilə əlaqədar xərclər, krediti üzrə isə - məhsul çıxışı (kənd təsərrüfatında – plan qiyməti ilə) və ya xərclərin silinməsi əks etdirilir.

Məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə əlaqədar olan pul formasında ifadə olunan istehsal xərcləri – işlədilən material qiymətliləri, əmək haqqı, əsas vəsaitlərin amortizasiyası və digər xərclər məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərini təşkil edir.

İstehsal prosesinin konkret işlərinin yerinə yetirilməsi müxtəlif xərclərin (material-istehsalat ehtiyatlarının işlədilməsi, dövrüyyədən kənar aktivlərin qismən köhnəlməsi, əmək haqqının verilməsi və s.) olmasını tələb edir. Bütün bu xərclər uçotda ayrılıqda yığılır. Deməli, istehsala xərclər mühasibat uçotunda ümumi məbləğdə uçota alına bilməz. Uçot xərc maddələri üzrə (maya dəyərinin kalkulyasiyasında onların nomenklaturasına uyğun xərc maddələri üzrə) aparılmalıdır.

Əsas istehsalatın uçotu. 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabında məhsul istehsalı, yerinə yetirilən işlər və göstərilən xidmətlərlə əlaqədar əməliyyat əks etdirilir, yəni istehsal xərcləri haqqında informasiyaların toplanması aparılır.

Müəssisənin adi fəaliyyət növü üzrə xərclərin formalaşdırılması aşağıdakı elementlər üzrə qruplaşdırılmalıdır:

- material xərcləri;
- əməyin ödənişi xərcləri;
- sosial ehtiyaclara ayırmalar;
- amortizasiya;
- sair xərclər.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının debeti üzrə birinci, məhsul (iş, xidmət) istehsalı ilə bilavasitə əlaqədar olan müstəqim xərclər əks etdirilir, onlar material qiymətliləri, əməyin ödənişi üzrə işçi heyəti ilə hesablaşmalar, malsatan və podratçılarla hesablaşmalar və s. uçotu hesablarından silinir; ikinci 23 №-li

“Köməkçi istehsalat” hesabının kreditindən silinən köməkçi istehsalat xərcləri; üçüncü 25 №-li “Ümumistehsalat xərcləri”, 26 №-li “Ümumtəsərrüfat xərcləri” hesablarından – qeyri müstəqim xərclər; dördüncü 28 №-li “İstehsalatda zay” hesabından silinən, zay məhsuldan olan itkilər əks etdirilir.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabının krediti üzrə 37 №-li “Məhsul (iş, xidmət) buraxılışı”, 40 №-li “Hazır məhsul”, 46 №-li “Məhsul (iş, xidmət) satışı” hesabları ilə müxabirləşmədə məhsul (iş, xidmət) çıxışı əks etdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında məhsulların faktiki maya dəyəri yalnız ilin axırında kalkulyasiya edilir. Məhsullar il ərzində istehsalat-maliyyə planında nəzərdə tutulmuş plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. İlin axırında, əsas və əlavə məhsulların faktiki maya dəyəri müəyyən edildikdən sonra il ərzində əks etdirilmiş əsas və əlavə məhsulu uçota alan hesablarda məhsulların faktiki maya dəyəri ilə plan maya dəyəri arasında olan fərq silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa arada olan fərqi əlavə yazılış tərtib olunur, əgər əksinə olarsa “qırmızı storno” üsulu ilə düzəliş edilir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində 20 №-li “Əsas istehsalat” hesabına dair aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

- 20-1 №-li “Bitkiçilik”;
- 20-2 №-li “Heyvandarlıq”;
- 20-3 №-li “Sənaye istehsalı”;
- 20-4 №-li “Sair əsas istehsalat”.

20 №-li “Əsas istehsalat” hesabı üzrə analitik uçot buraxılmış məhsul (iş, xidmət) növləri üzrə, eləcə də xərc növləri üzrə aparılır. Bunlarla əlaqədar olaraq 20-1 №-li “Bitkiçilik” subhesabı üzrə xərclər aşağıdakı maddələr üzrə qruplaşdırılır:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- material xərcləri, o cümlədən :
- toxum və əkin materialları;
- kübrələr;
- bitkilərin mühafizə vasitələri;
- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- işlər və xidmətlər;
- sair xərclər.

20-2 №-li “Heyvandarlıq” subhesabında xərclər aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- Material xərcləri, o cümlədən:
 - Yemər,
 - Heyvanların mühafizə vasitələri;

- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- işlər və xidmətlər;
- heyvanların ölümündən olan itkilər;
- sair xərclər.

20-3 №-li “Sənaye istehsalı” subhesabında aşağıdakı xərc maddələrinin nomenklaturası müəyyən edilir:

- sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əməyin ödənişi xərcləri;
- xammal və materiallar;
- əsas vəsaitlərin saxlanması;
- idarəetmə və istehsalın təşkili;
- xidmətlər və işlər;
- sair xərclər.

20 №li hesab üzrə qalıq hesabat dövrünün axırına bitməmiş istehsalatın dəyərini göstərir.

Bitkiçilik – kənd təsərrüfatının mühüm sahəsidir . Bu sahədən əldə edilən məhsulların çoxu bilavasitə əhalini ərzaqla, sənayeni xammalla, mal-qaranı isə yemlə təmin edir. Bitkiçiliyin tarlaçılıq (taxıl, texniki bitkilər, yem bitkilər və s.), tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, çəmənçilik və s. kimi sahələri də var. Bitkiçilikdə əhalinin ərzağa olan tələbatının ödənilməsi üçün orta illik ümumi taxıl yığımının artımı, dənli bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsi, digər əsas kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması əhəmiyyətli dərəcədə təmin edilməlidir. Bitkiçiliyin mühüm vəzifəsi heyvandarlıqda möhkəm yem bazasının yaradılması üçün yem istehsalatının kəskin surətdə artırılmasıdır.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsində bitkiçilik sahəsinin məsrəfləri və məhsul çıxışının uçotunun düzgün və öz vaxtında aparılması mühüm rol oynamalıdır. Bitkiçilikdə məsrəflərin uçotunun düzgün təşkilinin birinci dərəcəli əhəmiyyəti vardır.

Göründüyü kimi bitkiçilik – kənd təsərrüfatı istehsalının mühüm və spesifik sahələrindən biri olmaqla –istehsalın mövsümi xarakter daşması ilə fərqlənir. Bitkiçilik sahəsində istehsal məsrəfləri ilin müxtəlif vaxtlarında uzun müddət ərzində qeyri-bərabər olur. Bitkiçiliyin vaxtında yetişməsi məhsul çıxışına səbəb olur və məhsul yığımı dövrü başlanır. Məhsuldan əsas və əlavə məhsullar (küləş, kökümeyvəli bitkilərin gövdə və yarpaqları və s.) alınır. İstehsal prosesində bitkiçilikdə cari ilin məhsulu üçün məsrəflər və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflər paralel olaraq aparılır. Texnoloji prosesə bir neçə mərhələ daxil edilir:

- torpaqların səpin üçün hazırlanması (şumlama, malalama, kultivasiya və i.a.);
- səpmə (əkmə);

-bitkilərə qulluq;

-məhsul yığıımı.

Deməli bitkiçilikdə bitməmiş istehsalın daim mövcud olması labüddür.

Bu sahələrdə bütün bu xüsusiyyətləri uçotun təşkili və məhsulların maya dəyərinin hesablanması nəzərə almaq lazımdır.

Analitik uçot elə şəkildə açılmalıdır ki, məsrəflər aid olan becərilən bitkilər üzrə, yerinə yetirilən işin növü üzrə məsrəflərə bölünməklə cari ilin məhsulu üçün məsrəflərin və gələcək ilin məhsulu üçün məsrəflərin ayrılıqda uçotu təmin edilmiş olsun.

Bununla əlaqədar olaraq bitkiçiliyin bütün analitik hesablarını aşağıdakı qruplarda birləşdirmək olar:

1.Bitkiçilikdə istehsal prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olan bölüşdürülməli olan məsrəflər. Belə ki, həmin məsrəflər konkret bitkilərə olan məsrəflərə aid etmək mümkün deyil.

Bu məsrəflər aşağıdakılardır:

-bitkiçilikdə istifadə olunan əsas vəsaitlərin saxlanması olan məsrəflər;

-suvarma üzrə məsrəflər;

-qurudulma üzrə məsrəflər;

-torpağın əhəng və gips ilə gübrələnməsi üzrə məsrəflər.

Bölüşdürülməli olan bu məsrəflərə hesabat dövrünün sonunda konkret bitkilərə olan məsrəflər daxil edilir.

2. Bitkilər və bitki qrupları (payızlıq dənli bitkilər, yazlıq dənli bitkilər, dənli bitkilər, texniki bitkilər, kartof, tərəvəz və bostan bitkiləri, yem bitkiləri, örtülü torpaq tərəvəzi, bağçılıq və s.)

3. Yem istehsalı analitik hesabları (siloslaşdırmaya olan məsrəflər, senajın hazırlanmasına məsrəflər, otunun hazırlanması üzrə məsrəflər və s.)

4. Bitməmiş istehsalın uçotu üzrə analitik hesablar (payızlıq dənli bitkilərin səpini, şum qaldırılması və s.)

Bu səbəbdən bitkiçilikdə məsrəflərin uçot obyektlərinin özü müxtəlif ola bilər və istehsal məsrəflərinin uçotunun sadə formasından istifadə olunur.

Bitkiçilikdə məsrəflərin və məhsul çıxışının uçotu 20 №-li “Əsasi istehsalat” hesabının 1-ci “Bitkiçilik” subhesabında müvafiq analitik hesablarda məsrəf maddələri üzrə aparılır:

13.Əmək haqqı üzrə məsrəflər.

14.Sosial sığortaya ayırmalar.

15.Toxum və əkin materialları.

16.Mineral və üzvi gübrələr.

17.Bitki mühafizə vasitələri.

18.Əsas vəsaitlərin saxlanması məsrəfləri:

- a) neft məhsulları;
- b) əsas vəsaitlərin köhnəlməsi (amortizasiyası);
- q) əsas vəsaitlərin təmiri.

7. İş və xidmətlər.

8. İstehsalın təşkili və idarəetmə üzrə məsrəflər.

9. Sığorta ödənişləri.

10. Kreditə görə ödənişlər.

11. Sair məsrəflər.

Bitkiçilikdə məsrəflər olduqda ilkin və icmal sənədlərə əsasən mühasibat yazılışı aparılır:

Debet – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Kredit – xərc növlərindən asılı olaraq 70,69,10, 02,23, 25, 26 №-li və s. hesablar.

Məhsul yığımı nəticəsində alınan bitkiçiliyin hazır məhsulları il ərzində plan maya dəyəri ilə mədaxil edilir. Bu halda yazılış tərtib edilir:

Debet – 40, 10 №-li hesablar.

Kredit – 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabı.

Bitkiçilik məhsulları istehsalına faktiki məsrəfləri ancaq hesabat ilinin axırında

müəyyən etmək olar, çünki o zaman 23,25,26 №-li hesablar bağlanacaq, kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasına aid olan arıçılıq sahəsində arıların saxlanması olan məsrəflər silinəcək, məhv olmuş əkinlər üzrə məsrəflər müəyyən ediləcək, torpaqların gipslə gübrələnməsi, əhənglə gübrələnməsi, suvarılması üzrə məsrəflər və s. bölüşdürüləcəkdir..

Deməli 20 №-li hesabın 1-ci “Bitkiçilik” subhesabını hesabın debet hissəsində 23 №-li “Köməkçi istehsalat” hesabı üzrə kalkulyasiya fərqi məbləği əks etdirildikdən sonra, eyni zamanda ümumistehsalat xərcləri və ümumtəsərrüfat xərcləri bölüşdürülərək bitkiçilikdə məsrəflərə daxil edildikdən sonra bağlamaq lazımdır.

Beləliklə, hesabat ilinin axırında bitkiçiliyin analitik hesablarının debet tərəfində faktiki məsrəflər, kredit tərəfində plan qiyməti ilə məhsul çıxışı uçota alınır. Məhsul çıxışı faktiki məsrəflər səviyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bunun üçün bitkiçiliyin 1-ci qrup analitik hesablarının məsrəfləri bölüşdürülür və sonra analitik hesabların qalan qrupları üzrə məhsulların faktiki maya dəyəri hesablanır. Bitkiçilik məhsullarının faktiki maya dəyəri hesablandıqdan sonra kalkulyasiya fərqi müəyyən edilir və bitkiçilik məhsullarının istehlak olduğu sahələrə əlavə yazılış yaxud “qırmızı storno” üsulu ilə silinir. Əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən yuxarı olarsa əlavə yazılış üsulu tətbiq edilir, əgər məhsulun faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən aşağı olarsa “qırmızı storno” üsulu tətbiq edilir. Nəticədə 4-cü qrup analitik hesablardan

başqa analitik hesablar bağlanır və qalığı olmur. Buna görə son balansda 20-1 “Bitkiçilik” hesabında bitməmiş istehsalatda məsrəf məbləği əks etdirilə bilər.

Nəticə

“Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərini hesablanmasının təkmilləşdirilməsi” mövzusu üzrə yazılmış diplom işi üzrə müəyyən nəticə çıxarılmış və təkliflər verilmişdir.

Məhsulun maya dəyəri təsərrüfatın bütün istehsal və maliyyə fəaliyyətinin mühüm iqtisadi göstəricisi sayılır. Maya dəyərini hesablanması mühasibat uçotu metodunun əss vsitələrindən biri hesab olunur. Onun köməyi ilə hazır məhsul istehsalına faktiki çəkilən xərcləri hesabmaq olar

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinə məhsulun maya dəyərini hesablanması ildə bir dəfə ilin xırında illik mühasibat hesabatı tərtib etməmişdən qabaq tərtib edilir.

Ayrı-ayrı növ bitkiçilik məhsullarının maya dəyərini hesablanması qaydasını nəzərdən keçirməmişdən qabaq məhsulun maya dəyərini hesablanması təcrübəsində tətbiq olunan əsas anlayışları (məhsul növü, məhsulun maya dəyərini hesablama obyektləri, maya dəyərini hesablama vahidi, maya dəyərini hesablama metotları və məhsulun maya dəyərində xərclərin daxil olması) aydınlaşdırmaq.

Əvvəlcə əsas, əlaqədar və əlavə məhsulu aydınlaşdırmaq lazımdır. Əsas məhsul elə məhsula deyilir ki, onların vasitəsi ilə istehsal təşkil edilir. Əsas məhsula daxildir: dən, kartof, tərəvəz və s.

Əlavə məhsula elə məhsullar daxildir ki, onlar əsas məhsuldan alınır və ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Əlavə məhsula daxildir: küləş, saman, birillik və çoxillik ot toxumunun döyümündən alınan küləş.

Bir və digər istehsal prosesi nəticəsində alınan iki və daha çox məhsula əlaqədar məhsullar deyilir. Məsələn, kətançılıqda kətan küləşi və toxumu və s.

Bitkiçilikdə maya dəyərini hesablama obyektləri əsas məhsul və təsərrüfatda istifadə edilən əlavə məhsuldan ibarətdir.

Əsas və əlavə məhsul arasında xərclər müxtəlif qaydada bölüşdürülə bilər. Təcrübədə xərclərin bölüşdürülməsinin bir neçə üsulu tətbiq edilir.

- a) Müəyyən olunmuş qiymətlə əlavə məhsulun dəyəri cəmi xərc məbləğindən çıxmaq yolu ilə;
- b) Xüsusi əmsalları tətbiq etmək yolu ilə. Bu üsulda əsas məhsul şərti olaraq vahid götürülür, qalan məhsullar isə müvafiq hesablamalar əsasında ona bərabərləşdirilir. Beləliklə hər məhsul növünü şərti məhsula çevirmək üçün çəki hesablanır və xərclər həmin həmin xüsusi çəki əsasında əsas və əlavə məhsul arasında bölüşdürülür.

- c) Satış qiyməti ilə məhsulun dəyərinə proporsional olaraq xərclər məhsullar arasında bölüşdürülür;
- d) Müstəqim məsrəflərin konkret məhsul növünə bəzə aid edilməsi və ayrı-ayrı obyektlərin maya dəyərini hesablarən dərhal aid etmək mümkün olmayan ümumi xərclərin müəyyən olunmuş bazaya əsasən bölüşdürülməsi (yığılan sahə üzrə, əmsal ilə və i.a.);
- e) Ekspert yolu ilə ayrı-ayrı növ alınmış məhsullara çəkilən məsrəflərin qiymətləndirilməsi və müəyyən nisbi göstəricilərdə ifadə olunması;
- f) Müəyyən olunmuş, normativlər üzrə xərclərin bölüşdürülməsi;
- g) Bir neçə növ alınan məhsul üçün ümumi əlamətlərdən birinin kəmiyyət əhəmiyyətinə mütənasib olaraq ayrı-ayrı məhsul növləri arasında xərclərin bölüşdürülməsi (məsələn, onlarda olan yararlı taxılın, qidalı maddələrin miqdarına mütənasib olaraq).

Bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri aşağıdakı qaydada uyğun olaraq hesablanır:

Taxıl, çiyidli pambıq, günəbaxan toxumu – franko-tarla (xırman yaxud digər ilkin emal yeri); küləş 0 franko-saxlanma yeri; şəkər çuğunduru, kartof, bostan bitkiləri, kökü meyvəlilər – franko-tarla (saxlanılan yeri).

İsti şitillik - parnik –tərəvəz – franko – təsərrüfatlarda qəbul məntəqəsi yaxud franko – saxlanılma yeri.

Meyvələr, giləmeyvələr, üzüm, tütün, çay yarpağı, örtülü torpaq tərəvəzi – franko – qəbul məntəqəsi (saxlanma yeri), yem üçün yaşıl kütlə - franko – istehlak yeri; silos üçün yaşıl külə, senaj- silos hazırlanma yeri, senaj hazırlama (qüllə, xəndək).

Deməli, xərclər müəyyən olunmuş həcmdə hər bir növ bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinə daxil edilir.

Maya dəyərini hesablanması uçot işində mühüm və məsuliyyətli mərhələ sayılır. Buna görə xərc hesablarında məlumatları dəqiqləşdirməklə əlaqədar olaraq, hazırlıq işləri aparılmalıdır. Bu işlər aşağıdakılardan ibarətdir: illər üzrə xərclərin həcmi və analitik hesablarda keçən illərin xərclərinin düzgün əks etdirilməsini diqqətlə yoxlamaq.

Məhv olmuş əkinlər üzrə xərclərin silinməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq;

202 N-li “İstehsal məsrəfləri” hesabının “Bitkiçilik” subhesabı üzrə əks etdirilən bütün miqdar gösəricilərini dəqiqləşdirmək.

Mədaxil olunan məhsulun miqdarını, o cümlədən əsas və əlavə məhsulun miqdarını və taxılın tənzimlənməsi və qurudulması üzrə əməliyyatların uçotda düzgün əks etdirilməsi xüsusilə diqqətlə yoxlanılmalıdır.

Göstərilən uçot işlərini yerinə yetirdikdən sonra bilavasitə bitkiçilik məhsullarının maya dəyəri hesablanır.

Bitkiçilik məhsullarının maya dəyərinin təkmilləşdirilməsi üzrə aşağıdakı təkliflər verilmişdir: